

santralin faaliyete geçişyle nüfusta artış meydana geldi. 1985'te 48.756 olan nüfusu 1990'da 54.741'e ulaştı.

Yüzyıllar boyunca uğradığı tahribat sebebiyle Elbistan'da pek fazla tarihî eser bulunmamaktadır. Şehirde Ulucami ile birlikte Himmet Baba Türbesi ve ilçe sınırları içinde harabe halinde altı kalenin kalıntılarıyla Kale köyünde bir tepe üzerinde kurulmuş olan Kız Kalesi yer almaktadır. İlçenin en önemli turistik yoresi Cela içmeleridir.

Elbistan ilçesinin merkez bucağından başka Gücük adlı bir bucağı ve bunlara bağlı yetmiş köyü vardır. İlçenin 1990 sayımına göre nüfusu 112.024 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, TD, nr. 402, s. 296, 599-600, 1180; nr. 408; nr. 419, s. 7-23; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhu Meyyâfârikîn*, s. 273; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, I, 73, 75; İbn Bîbî, *Muhtaşaru Selcûknâme* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1902, s. 152; Ebû'l-Ferec, *Târîhu muhtaşari'd-düvel*, Beyrut 1890, s. 467; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 94; a.mlf., *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 476; Celalzâde, *Selîmnâme* (nşr. Ahmet Uğur — Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 390-396, 415; *Maraş Tahrir Defteri 971/1503* (nşr. Refet Yinanç — Mesut Elibüyük), Ankara 1988, s. 312-431; Solakzâde, *Târih*, s. 465; Naîmâ, *Târih*, II, 29-32; *Halep Vilâyeti Salnâmesi* (1288), s. 163-166; a.e. (1318), s. 350-357; a.e. (1326), s. 479-490; Z. Güner, *Elbistan*, İstanbul 1936; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 191-192; a.mlf., *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1984, s. 169-175; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 122, 126, 212, 237, 281, 284; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 70, 108, 575; Hamza Gündoğdu, *Dulkadiroğlu Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986, s. 6; G. Le Strange, *Büldânü'l-hilâfeti's-şarîyye* (trc. B. Fransis — G. Avvâd), Beyrut 1405/1985, s. 175, 178-179; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1988, s. 83-89; Refet Yinanç, *Dulkadiroğlu Beyliği*, Ankara 1989, s. 1; a.mlf., "Eshâb-ı Kehf Vakıfları", VD, XX (1988), s. 311-319; Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara 1989, s. 16; Faruk Sümer, *Selçuklular Zamanında Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990, s. 9; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1991, I, 7; II, 128; Muharrem K. Özerin, "Anadolu'da Selçuklu Kervanları", TD, sy. 20 (1965), s. 147; Metin Tuncel, "Türkiye'de Doğal Olaylar Sonucunda Yer Değiştiren Kentler", *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*, sy. 1-2, İstanbul 1981, s. 117-118; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 1021; Mükrimin Halil Yinanç, "Elbistan", İA, IV, 223-230; Fr. Taeschner, "Elbistan", *El²* (İng.), II, 693.

MEHMET TAŞDEMİR

ELBİSTAN ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

ELÇİ

Bir devleti temsil etmek üzere başka bir devlet nezdinde görevlendirilen diplomat.

Elçi (ilçi) kelimesi "halk, ülke, devlet" anlamına gelen Türkçe el (il) isim kökünden türetilmiştir. Bu şekliyle ve özel isim olarak ilk defa Uygur metinlerinde rastlanan kelime (Clauson, s. 129) "haberci, peygamber" mânasına da gelmektedir. Bu anlamda Arapça karşılığı **resuldür**. Ayrıca **vefd** kelimesi (tekili vâfid, çoğulun çoğulu vüfud) "elçi göndermek" anlamında masdar olduğu gibi "elçilik heyeti" anlamında isim olarak da kullanılır. Son asırlarda, elçinin Arapça karşılıklarından olan **sefir** ise özellikle "sefâretnâme, sefârethâne, sefir-i kebîr" gibi tabirlerde kullanılmıştır. Tarihi İlkçağ'a kadar giden elçilik müessesesi zamanla sağlam bir gelenek ve hukukî statü kazanmıştır. Bu statü, "Elçiye zeval olmaz" Türk atasözüyle veciz biçimde ifade edildiği gibi "milletlerarası imtiyazlara ve dokunulmazlığa sahip olmak" şeklinde de özetlenebilir.

Asr-ı Saâdet ve İlk Arap Devletleri. İslâm'dan önce Mekke diplomasi ve yabancılarla münasebetler konusunda asırlık teamül ve geleneklere sahipti. Kureysliler, aralarında savaş hali ve soğukluk bulunan kabilelere elçi gönderirler ve elçileri sefâret görevini yürüten Adî b. Kâ'b kabilesinden seçerlerdi. İslâmiyet'in ortaya çıkışı sırasında Hz. Ömer tarafından yürütülen bu görev onun Müslümanlığı kabul etmesinden sonra aynı kabilede olmamasına rağmen Amr b. Âs'a verilmiştir. Bunun yanında Araplar ticarî maksatlarla da elçi gönderirlerdi. Meselâ 467 yılında Hâşim b. Abdümenâf ile üç kardeşi Bizanslılar, Sâsânîler, Habeşîler ve Himyerîler'le görüşmek ve bazı ticarî imtiyazlar elde etmek üzere bu ülkelere gitmişlerdi. Kabile reislerine ve hükümdarlara kıymetli hediyelerle gönderilen elçilik heyetlerinin dokunulmazlığı vardı. Elçilerin dil bilmelerine dikkat edilir, zaman zaman da yanlarında ayrıca tercüman görevlendirilirdi. Elçilere iyi davranmak, ikramda bulunmak ve hediye vermek gelenektir.

Hz. Peygamber'in henüz Mekke'de iken Kureysliler'le müzakere ve görüşmelerde bulunması, müslümanlara karşı başlattıkları boykotun kaldırılmasını istemek gibi sebeplerle elçi gönderip elçi kabul etmesine diplomatik bir vasıf ve

rilemez. Ancak hicretten hemen sonra, başkanı olduğu Medine şehir-devletinin teşkilâtı bünyesinde toplamak için çevredeki Arap ve yahudi kabileleriyle ve askerî ittifak kurmak maksadıyla Medine ile Kızıldeniz arasında oturan kabilelerle müzakerelerde bulunmasının diplomatik faaliyet olduğu söylenebilir. Gerçek anlamda diplomatik faaliyetler müşriklerin, daha önce Habeşistan'a hicret eden müslümanların kendilerine teslim edilmesi için Necâşî'ye elçilik heyeti göndermeleri üzerine onların planını akamete uğratmak ve hükümdarın muhacirlerin lehine karar vermesini sağlamak için, Bedir Gazvesi'nden kısa bir süre sonra Hz. Peygamber'in o sırada henüz müslüman olmayan Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi göndermesiyle başlar (Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1018).

Hz. Peygamber, hicretin 6. yılında (628) Mekkeli müşriklerle yaptığı Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra devrin nüfuzlu hükümdarlarından altısına İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Bu mektupları götüren İslâm'ın ilk elçileri ve nezidine gittikleri hükümdarlar şunlardır: Habeş Meliki Necâşî'ye Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Bizans İmparatoru (Kayser) Herakleios'a Dihye b. Halîfe el-Kelbî, Mısır Hükümdarı Mukavkis'a Hâtib b. Ebû Beltea, Sâsânî İmparatoru (Kisrâ) Hüsvrev Pervîz'e Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî, Belkâ Valisi Hâris'e Şücâ' b. Vehb el-Esedî, Yemâme Hâkimi Hevze b. Ali el-Haneffî'ye Selif b. Amr el-Âmirî. 7. yılın başında (Mays 628) ve aynı günde (İbn Sa'd, I, 258) hareket eden bu elçilerden başka Gassân Meliki Cebele b. Eyhem'e Şücâ' b. Vehb el-Esedî, Busrâ melikine Hâris b. Umeyr el-Ezdî, Uman hâkimleri Ceyfer b. Cülendâ ve Abd b. Cülendâ kardeşlere Amr b. Âs, Bahreyn Valisi Münzir b. Sâvâ'ya da Alâ b. Hadramî yine İslâm'a davet amacıyla gönderilmişlerdir. İbn Hudeyde, Hz. Peygamber'in elçi ve kâtiplerine dair *el-Mişbâhu'l-mu'dî* (bk. bibl.) adlı eserinde çeşitli maksatlarla yollanan kırk sekiz elçiyi zikreder.

Medine'ye 9 (630) yılında İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirmek üzere pek çok elçilik heyeti gelmiş ve bundan dolayı o yıla "senetü'l-vüfud" denilmiştir. Gelen elçilerin çoğu kendi dinlerine ve geleneklerine göre saygıdeğer insanların önünde secde ediyorlardı; ayrıca bedevî Araplar arasında, konuşurken muhatabının sakalını tutma gibi âdâb-ı muâşeret dışı âdetler vardı (İbn Hişâm, III, 313). Bir elçi heyeti geldiğinde, bizzat Resûlullah'ın

yetiştirdiği teşrifat görevlileri onlara huzaşa nasıl kabul edileceklerini anlatır ve Hz. Peygamber'in önünde yapmamaları gereken davranışlar hakkında uyarıda bulunurlardı. Resûl-i Ekrem ile görüşmek isteyen elçilerin hâcib (mâbeyinci) tarafından usul öğrenmeleri için bekletildikleri de olurdu (İbn Hacer, III, 353). Buna rağmen elçiler bazan kurallara riayet etmezlerdi. Benzer aksaklıklar müslüman elçilerin gittikleri ülkelerin göz kamaştırıcı saraylarında, kralın önünde secdeye kapanma âdeti gibi İslâm'a uymayan protokol kaideleri sebebiyle de meydana geliyordu. Hz. Peygamber elçileri mescidde "üstüvânetü'l-vüfûd" (elçiler sütunu) denilen yerde kabul eder, en güzel elbiselerini giyer, ashabın ileri gelenlerine de güzel giyinmelerini söylerdi (İbn Sa'd, IV, 346). Resûl-i Ekrem savaş döneminde de elçileri karargâhında kabul eder ve onlara imkân ölçüsünde izzet ve ikramda bulunurdu. Meselâ Tebûk Seferi'nden dönmek üzere olduğu bir sırada kabul ettiği, Herakleios'un Tenûh kabilesine mensup bir Arap olan elçisi bunlardan biridir. Hz. Peygamber elçilik heyetlerine dönüşleri için de yol azığı hazırlatırdı. Ölüm döşeğinde yaptığı vasiyet arasında elçilere hizmette kusur edilmemesi ve onlara iyi davranılması da yer almaktadır (Buhârî, "Meğâzî", 85). Resûl-i Ekrem ayrıca Medine'de elçilik heyetlerinin kalması için bir ev yaptırarak inşaatında bizzat çalışmış ve ashtan bazılarını onlara yardımcı olmak için görevlendirmiştir (İbn Sa'd, I, 323). Elçilerin sahâbîlerin evinde ağırlandığı da olurdu; meselâ Necran heyeti Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinde ağırlandı. Bazı elçilik heyetleri de Mescid-i Nebevi'nin yanında kurulan çadıra misafir edilmişti. Hz. Peygamber, elçilik heyetlerinin sınırdaki karşılanmalarını ve Medine'ye gelinceye kadar kendilerine refakat edilmesini ister, kendisi de onları kaldıkları yerde her gece ziyaret ederdi (İbnü'l-Esir, I, 168).

Resûlullah, siyasî veya dinî misyonlar için göndereceği elçileri en liyakatli ve muktedir kişiler arasından seçer, onlarda özellikle ahlâk ve yüz güzelliği, ikna gücü, idrak kabiliyeti, dürüstlük, bilgi, hitabet yeteneği gibi vasıflar arardı. Siyasî görevle yolladığı elçiler arasında Amr b. Ümeyye ed-Damrî gibi o sırada henüz müslüman olmayanlar da bulunmaktaydı. Suriye, Irak ve Habeşistan'a elçi gönderirken daha önce o bölgelere gitmiş olanları tercih ederdi. Elçilerin gön-

derildikleri ülkelerin dilini bilmelerine dikkat edilirdi. Ashaptan Farsça, Rumca, Kiptice, Habeşçe ve Süryânice bilenler vardı; ayrıca Hz. Peygamber Zeyd b. Sâbit'e İbrânice öğrenmesini emretmişti. Dinî görevle gönderilenlerin hepsi İslâmî konulara vâkıf ve dinî hükümleri titizlikle yerine getiren müslüman elçilerdi. Diplomatik münasebetlerde hediyeleşme eski bir âdet olduğundan Hz. Peygamber de elçilerin getirdikleri hediyeleri kabul etmiş, onlara karşılık vermiş ve bunu ashabına da tavsiye etmiştir (Buhârî, "Cihâd", 175-176; Abdülhay el-Kettânî, II, 207-208). Gelen hediyelerin tamamı devlet hazinesine konurdu.

Elçiler asla öldürülmez ve hırpalanmazdı; hatta onlara hakaret edilmesine dahi izin verilmezdi. Resûl-i Ekrem, rahip Yuhannâ b. Ru'be ve Eyle (Akabe) hâkimine mektup yazıp elçilerinin reddedilmesini savaş sebebi sayacağını bildirmişti (İbn Sa'd, I, 277-278). Resûlullah'ın yalancı peygamber Müseylime'nin elçilerine söylediği, "Eğer elçi olmasaydınız başarılarınızın kesilmesini emrederdim" sözü (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 154), elçilerin dokunulmazlığı konusunda İslâm hukukunun verdiği güvencenin açık ispatıdır. Uhud Gazvesi'nde Hz. Hamza'yı şehid eden Vahşî b. Harb, Hz. Peygamber'in kendisinden intikam alabileceğini düşünerek onun yanına ilk defa Tâif şehrinin elçisi sıfatıyla gelmişti (Buhârî, "Meğâzî", 23). Kendi nazik davranışını karşısında kilerden de bekleyen Resûlullah, İran'a gönderdiği elçi Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'nin Kısra tarafından iyi karşılanmaması ve bilhassa İslâm'a davet mektubunun devletler arası teamüle aykırı olarak parçalanması karşısında, "Allah da onun mülkünü parçalasın" şeklinde ağır beddua da bulunmuştur. Elçilere ibadet etmeleri ve dinî âyin yapmaları konusunda serbestlik tanınmıştır. Hz. Peygamber, Necranlı hristiyanların elçilerine Mescid-i Nebevi'de ibadetlerini ifa etmeleri için izin vermişti. Elçiler geliş gidişlerinde tam bir emniyet içinde olurlar, ancak olağan üstü hallerde gözaltına alınabilirlerdi. Meselâ Resûlullah Hudeybiye Antlaşması'ndan önce Mekke'ye gönderilen elçinin öldürüldüğü yolunda çıkan söylenti üzerine, İslâm ordugâhındaki Mekke delegeleri elçisi geri dönmünceye kadar alıkoymuştur. İslâm'a göre mütakâbiliyet çerçevesinde elçilerin malları gümruk vergisinden muafı. Eğer yabancı devletler müslüman elçileri gümruk resimlerinden ve diğer vergilerden

muaf tutarlarsa bu devletlerin elçileri de İslâm ülkesinde aynı imtiyazdan faydalanırlardı (Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 120-121). Hz. Peygamber elçiler konusunda son derece hassastı. Kureys'in gönderdiği elçi Ebû Râfi' Resûl-i Ekrem'le karşılaşınca kalbî İslâm'a ısınmış ve geri dönmek istememiştir. Fakat Hz. Peygamber, "Ben elçiyi alıkoyamam, sen şimdi git ve eğer müslüman olmak istiyorsan sonra geri dön" demiştir (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 151).

Hulefâ-yi Râşidîn devrinde de komşu devletlere İslâm'a davet etmek ve barış antlaşması yapmak üzere elçiler gönderildiği bilinmektedir.

Emevîler döneminde çeşitli devletler ve özellikle Bizans İmparatorluğu ile diplomatik münasebetler tesis edilmiş ve karşılıklı olarak birçok elçi gidip gelmiştir. Emevîler'in ünlü kumandanlarından Mühelleb b. Ebû Sufre, bir insanın gönderdiği mektubun onun akli seviyesini, elçisinin de fikrî seviyesini gösterdiğini söyler (İbnü'l-Ferrâ, s. 53). Muâviye ve Abdülmelik b. Mervân zamanında Bizans'la antlaşmalar yapılmış, yıllık tazminatlar ödenmiştir. Bizans imparatoru Muâviye'ye elçi ve hediyeler göndererek İstanbul kuşatmasının kaldırılmasını istemiş ve diplomatik maharetiyle meşhur olan elçi Yuhannâ bu konuda başarı sağlamıştır. Abdülmelik b. Mervân II. Iustinianos'a, Ömer b. Abdülazîz de III. Leon'a elçi göndererek Emevî-Bizans münasebetlerinin geliştirilmesini istemişlerdir. Endülüslü Emevîler zamanında da bu münasebetler devam etti. Bizans İmparatoru Theophilos II. Abdurrahman'a Kratios'u hediyelerle elçi olarak göndermişti. VII. Konstantinos III. Abdurrahman'a, ikili münasebetleri geliştirmek için elçisiyle birlikte hediyeler olarak Grekçe tıp ve Latince tarih kitapları yollamış, bunun üzerine halife bunları Arapça'ya çevirecek dil bilen elemanlar da istemişti. II. Basileios II. Hişâm'a altın harflerle yazılmış bir mektup ve çeşitli hediyeler göndererek savaş esirlerini iade etmek istediğini bildirmiş, ancak elçi o sırada eğlenceden başka birşey düşünmeyen halife ile görüşmemiştir. Elçilerde aranan genel vasıflara Endülüslü Emevî Devleti'nde de uyulmuştur. Sefir şair Yahyâ el-Gazzâlî'nin yakışıklılığı darbimesel olmuştur. Aynı şekilde Abbâsîler de elçinin şerefli ve asil bir aileden gelmesini, yakışıklı, heybetli ve güzel yüzlü olmasını isterlerdi. Halife Mutevekkil-Allellah tarafından Bizans İmparatoru III. Mihail'e

gönderilen Nasr b. Ezher heybeti ve göz kamaştırıcı kıyafetiyle dikkatleri üzerine çekmişti (Taberî, IX, 219). Abbâsîler ile Bizans arasında sınır çatışmaları, barış müzakereleri, savaş esirlerinin mübadelesi ve fide ödenmesi gibi konuların sık sık görüldüğü yoğun diplomatik temaslar olmuştur. Bu dönemde diğer gayri müslim devletlere de elçilik heyetleri gönderildi. Nitekim Franklar'ın kralı Charlemagne, ikisi Hârûnürreşîd zamanında olmak üzere Abbâsî başşehirine birçok elçilik heyet yollamıştı. Ancak bu konuda İslâm kaynaklarından ziyade Latin kroniklerinde bilgi bulunmaktadır. 797'de iki Frank ve bir yahudi tercümandan oluşan bir elçilik heyeti Bağdat'a gitmiş, Franklar orada ölmüş, tercüman ise iki yıl sonra bir fil ile geri dönmüştür. 802'de Bağdat'a giden elçilik heyeti ise çok başarılı olmuştur. Bu ziyaretler farklı dünyalara mensup iki devletin birbirini tanımamasında önemli bir başlangıç olmuş, daha sonraki temaslara örnek teşkil etmiştir. Elçiler İslâm başşehirinde iken savaş başlar ve devletler arasında düşmanlık ortaya çıkarsa elçilik heyeti hakarete uğrar veya hapsedilirdi; bu uygulama Osmanlılar'da da görülmektedir.

Ortaçağ'da elçi teâtisi aynı zamanda ticarî ve kültürel temasların artmasına yardımcı olmuş, el yazması eserlerin mübadelesine zemin hazırlamıştır. Çeşitli şartlar ve pazarlıklar karşılığında esirlerin mübadelesi, karşılıklı talepler, kültürel ve dinî bazı konular bu elçilik heyetlerinin müzakere ettiği hususların başlıcalarıdır. Halife Me'mûn Bizans'a klasikleri tercüme etmek üzere bir heyet göndermiş ve bundan faydalı sonuçlar elde edilmiştir. Halife Tâî - Lillâh zamanında münasebetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. 970 yılında Bizanslı kumandan Bardas Skleros, İstanbul'da çıkardığı isyan başarısızlıkla sonuçlanınca Kuzey Afrika'ya kaçarak iltica talebinde bulunmuş ve onu geri almak için elçiler gelip gitmiş, karşılıklı pazarlıklar yapılmıştı. Sonunda Bizanslılar'ın Halep şehrini tahliyesi karşılığında Skleros iade edilerek Bağdat'ta bir antlaşma imzalanmıştı (Süleyman er-Rahîlî, s. 115-118). 1071'de de Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes Halife Kâim - Biemrillâh'a bir elçi göndererek Alparslan'ın Anadolu'ya yönelik saldırılarına son vermesini istemişti.

Fâtımîler de diğer devletler yanında Bizans'la çok yönlü temas içinde olmuşlardır. İmparator VII. Konstantinos Fâtîmî Halifesi Mansûr'a 952'de elçi gön-

dermiş, halifenin ileri sürdüğü Reggio şehrinde bir cami yapılması, bu caminin Bizans tarafından korunması ve esir müslümanların burada namaz kılmalarına izin verilmesi şartının kabul edilmesi üzerine barış antlaşması imza edilmişti. Mansûr'un halefi olan Muiz - Lidinillâh'a da barış için bir Bizans elçilik heyeti gelmiş, fakat Muiz tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine VII. Konstantinos çok kıymetli hediyelerle ve külliyetli miktarda para ile 956'da yeniden bir elçilik heyeti göndermiş ve heyet halife tarafından kabul edilerek bir barış antlaşması imzalanmıştır. Daha sonra Bizans'tan Muizz'e yine çok kıymetli hediyeler, altın ve esirlerle üçüncü bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Elçi huzurdaki konuşması sırasında Bizans'a bir Fâtîmî elçisi gönderilmesini istemiş, fakat isteği Muiz tarafından reddedilmiştir. Hilâfetinin son yılında Muizz'e dostluk temennisiyle bir elçilik heyetinin daha geldiği görülmektedir. II. Basileios, 997'de Halife Azîz - Billâh'a barışı yenilemek için altın ve gümüş eşyadan oluşan hediyelerle bir elçi göndermiş, yapılan görüşmelerde bütün müslüman esirlerin serbest bırakılması, İstanbul'da bulunan camide hutbenin Halife Azîz - Billâh adına okunması, Bizans'tan istenilen eşya ve hediyelerin hemen yollanması şartlarıyla yedi yıllığına barış yapılmıştır. Halife Hâkim - Biemrillâh 1000 yılında Kudûs Patriği Orestes'i İmparator II. Basileios'a elçi olarak göndermiş ve on yıllık bir barış antlaşması imzalanarak Fâtîmî topraklarında hristiyanların kilise yapmaları ve Bizans'ın Mısır'a buğday göndermesi karar altına alınmıştır. Halife Zâhir - Biemrillâh da 1023'te Kudûs patriğini dostluk ve ticaretin gelişmesi için II. Basileios'a göndermiş ve yine İstanbul'daki camide hutbenin kendi adına okunması, esirlerin serbest bırakılması, Kudûs patriğinin Bizans tarafından tayini hususları kararlaştırılmıştır. Müstansır - Billâh 1054'te bir elçi göndererek kıtlık ve açlık sebebiyle Bizans'tan yardım istemiş, fakat İmparatoriçe Theodora'nın karşılık olarak Fâtîmî ordusunun Bizans ordusuna yardımını şart koşması üzerine anlaşma sağlanamamıştır. Buna kızan imparatoriçe ertesi yıl tekrar gelen Fâtîmî elçisiyle görüşmeyerek Abbâsî elçisini kabul etmiş ve İstanbul'daki camide hutbenin Abbâsî Halifesi Kâim - Biemrillâh adına okunmasına izin vermiştir (a.g.e., s. 198-199).

İlk Türk Devletleri. İslâm öncesi Türk devletlerinde siyasî temasları yürüten dış

işleri dairesi önemli bir birimdi. Burada çoğunluğu tercüman olmak üzere çeşitli seviyelerde görevliler çalışır, bunlar çift yönlü diplomasiyi idare ederlerdi. Yabancı ülkelerden gelen elçi, tüccar ve ziyaretçilerin casusluk yapmadıkları sürece serbestçe dolaşmalarına izin verilir. Türk devletlerinin yoğun diplomatik temas halinde oldukları ülkelerin başında ezeli düşmanları Çin gelmekte, bunu Bizans ve Sâsânî imparatorlukları takip etmekteydi.

Türkler arasında elçilere casusluk faaliyetinde bulunmadıkları sürece dokunulmamasına karşılık elçi gönderilen ülkelerde zaman zaman bunun aksine davranışlar diplomatik tikanıklıklara yol açıyordu. Göktürkler'de dış temasları bitikçi, ılımgacı ve tamgacı denilen görevliler yürütürdü. Göktürklerin Persler ve Bizanslılar'la ticarî temas kurdukları ve karşılıklı elçilerin gidip geldiği bilinmektedir. İpek ticaretinden dolayı her iki devletle olan yoğun elçilik münasebetleri ve bu devletlerin elçilerine karşı taktiklikleri değişik tutum ve tavırlar kaynaklarda etraflıca anlatılmıştır. Göktürk Hâkanlığı'na gönderilen elçilerin kabul merasiminde hâkanın yanında hatunun da hazır bulunması dikkate değer bir husustur. Çin İmparatoru Hûan - tsung'un 725'te Ötüken'e gönderdiği elçiyi Bilge Kağan hatunun, Kültigin'in, Tonyukuk'un ve diğer devlet erkânının hazır bulunduğu bir mecliste kabul etmişti (Kafesoğlu, s. 117).

Uygur Devleti'nde de dış işlerinden aynı şekilde ılımgacı, tamgacı ve bitikçiler sorumluydu. 758'de Çin başşehirine Uygur kağanının bir prensesle evlenme talebini götüren elçiler gitmişti. Uygur elçilerinin gelişle Abbâsî elçilerinin gelişini aynı ana rastlayınca taht salonuna hangisinin önce gireceği mesele olmuş, teşrifat memurları sonunda elçileri aynı anda değişik kapılardan içeri almışlardı (Çandarlıoğlu, TD, sy. 28-29, s. 63). Uygur kağanları ile Çin imparatorları arasında pek çok konu için devamlı surette elçiler gidip gelmiştir. Bu dönemlerde Ötüken Uygurları Çin'e karşı üstün durumdaki idiler. Uygur elçileri Çinliler tarafından törenlerle karşılanıyor, çok iyi muamele görüyor, hatta imparatorla aynı seviyede oturtuluyordu; buna karşılık Çin elçileri Uygurlar tarafından soğuk karşılanıyordu (a.g.e., sy. 31, s. 38).

Bizans İmparatorluğu diğer Türk devletlerinin yanı sıra Peçenekler'le de yoğun münasebetler tesis etmişti; bu iliş-

kileri elçiler ve tüccarlar sağlamaktaydı. Bizans'tan Kırım'a ve Peçenekler'in bulunduğu bölgelere devamlı elçi gönderilmekte ve gerekli müzakereler yapılmaktaydı. Bizans elçileri Karadeniz'in kuzeyine vardıklarında Peçenekler'den rehine ve kılavuz isterler, rehineleri kalede bırakır, kılavuzlarla yola çıkarlardı. Buna karşılık Peçenekler de öncelikle imparatorun kendilerine gönderdiği hediyeleri isterlerdi. Bu hediyeleri etrafıca anlatan kaynaklar Peçenekler'i aç gözlülükle suçlamaktadır. Peçenek elçileri kararlaştırılan hususlara uyacaklarına dair kendi kanunlarına göre yemin ederler, bunun üzerine Bizans elçileri de hediyeleri dağıtırlardı (Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 61-62).

Eski Türk devletlerinde elçilerin, hanlarının tahta çıkışlarını bildirmek, karşı tarafa tebriklerde bulunmak gibi çeşitli nezaket ziyaretlerinde de bulundukları bilinmektedir. 1283'te Mısır'a giden Altın Orda Hanı Tuda Mengü'nün elçileri hanın müslüman olduğunu ve Kalavun'un Memlük tahtına çıkışını tebrik ettiğini bildirmiş, ayrıca din düşmanlarıyla gazâ için halifeden ve sultandan sancak istemişlerdi (Kafalı, s. 63). Aynı şekilde, 1314'te 174 kişilik muhteşem bir Altın Orda elçilik heyeti kıymetli hediyelerle Kahire'ye gelmiş ve çok itibar görmüş-tü (a.g.e., s. 63). Savaş zamanlarında da Altın Orda Hanlığı'nın müslüman ve hristiyan devletlerle diplomatik münasebetler içinde olduğu, hanlığın halktan aldığı vergiler arasında bir de elçilerin ağırlanması için konulmuş vergi bulunduğu görülmektedir (Togan, I, 302-303).

Müslüman Türk devletleri, eski diplomasi geleneklerini tamamiyle unutmakla birlikte dış münasebetlerinde yeni dinlerinin diplomatik prensip ve motiflerini benimsemişlerdi. İslâm dünyasında Asr-ı saâdet'te başlayan ve Emevî-Abbâsî dönemlerinde çok zenginleşen diplomasi modeli Türkler tarafından da aynen uygulanmıştır. Büyük Selçuklular'da elçilik kurumu, imparatorluğun bağımsız devletlerle ve özellikle vassâl devletler ve halifelerle münasebetlerinde büyük rol oynamıştır. Selçuklular'daki elçilik telakkisini ünlü vezir Nizâmülmülk *Siyâsetnâme*'sinde veciz bir şekilde ifade etmiştir. Ona göre elçiler hükümdarlara hizmet âdâbını bilen, az konuşan fakat sözlerini cesaretle söyleyen, çok seyahat etmiş, Kur'an'ı ezbere bilen, akıllı, ileri görüşlü ve fizikî güzelliğe sa-

hip, tercihen olgunluk çağına gelmiş âlim kişiler arasından seçilmelidir. Nizâmülmülk hükümdar nedisinin bir süvari veya Hz. Peygamber'in soyundan gelen bir şerifin elçi olarak gönderilebileceğini söyleyerek bu görevin muayyen bir zümreye tahsis edilmemesi gerektiğini anlatmış, ayrıca Selçuklu ülkesine gelen elçilerin karşılanma ve misafir edilmeleri konularında da bilgiler vermiştir. Onun elçiler için açıkladığı bu hususlar Alparslan ve Melikşah zamanlarında titizlikle uygulanmıştır.

Nizâmülmülk hükümdarlar arasında elçi teâtisinin nezaket gereği olmadığını, asıl maksadın diğer devletlerin tarihî, coğrafi, askerî, siyasî, dinî durumları, halklarının refah seviyesi ve devletlerine olan bağlılıklarının derecesi hakkında bilgiler toplamak olduğunu etrafıca anlatmıştır (*Siyâsetnâme*, s. 120-125; Köymen, II, 74-83). Büyük Selçuklular'da elçilik heyetlerine genellikle kadılar başkanlık etmiştir.

Tuğrul Bey 1038'de Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'a elçi gönderip Gazne Sultanı Mesud'un halka karşı görevlerini yerine getirmediği için yönetime el koyduklarını ve adaletle hükmedeceklerini bildirdi. Daha sonra Rey'e yerleşen Tuğrul buradan gönderdiği elçiyle, hâkim oldukları her yerde Abbâsî halifesi adına hutbe okuttuklarını haber verdi (435/1043). Halife de aynı yıl Kâdilkudât Mâverdi'yi Tuğrul Bey'e elçi olarak göndermiş, sultan ona hürmet ve itibar göstermişti.

Tuğrul Bey, Arslan Besâsîrî'nin Bağdat'ı işgali sırasında esir alınan Abbâsî halifesinin makamına iade edilmesi için Hâcib Anuş Tegin'i Arslan Besâsîrî'nin müttelik ve Ukaylî Emîri Kureys'e elçi olarak yollamıştı (451/1059).

Bizans İmparatoru IX. Konstantinos, Hasankale Savaşı'nda (1048) esir düşen kumandanı Liparites'i fidye vererek kurtarmak için Tuğrul Bey'e bir elçi ile başvurmuş, Tuğrul Bey Liparites'i fidye almadan serbest bırakmış ve Şerîf Ebû'l-Fazl Nasr'ı mukabil elçi olarak Bizans'a göndermişti. İstanbul'da Emevîler devrinde yaptırılmış olan camide halife ve kendi adına hutbe okunmasını ve vaktiyle Abbâsî halifelerine ödenen yıllık verginin kendisine verilmesini istedi. Tuğrul Bey daha sonra Bizans imparatoruna bir elçi daha gönderip Mısır'a yapacağı sefer için topraklarından geçiş izni talep etti (443/1051-52).

Sultan Alparslan, Kadı Ebû Ömer Muhammed b. Abdurrahman'ın başkanlı-

ğındaki bir elçilik heyetini Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'a gönderip Bağdat'ta adına hutbe okutulmasını ve para bastırılmasını istemişti (6 Mart 1064). Sultan, Malazgirt Savaşı'ndan kısa bir süre önce de Emîr Sav Tegin'i Abbâsî halifesinin elçisi İbn Mühellebân ile birlikte Bizans imparatoruna yollamıştı.

Karahanlılar dönemiyle ilgili olarak Yûsuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig*'de elçilerin yetişmesi, vasıfları, kusurları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre elçi insanlar arasında mümtaz, akıllı, bilgili, seçkin ve cesur olmalıdır. Allah'ın kulları arasında en seçkinleri ve insanların en iyileri elçilerdir. Pek çok iş elçilerle görülür, iyi neticeler onlar vasıtasıyla alınır. Başarılı olması için elçinin sözün içini ve dışını bilmesi gerekir. Elçi gözü gönlü tok, doğru, hayâ sahibi, nazik olmalı, çok okumalı, çok dil bilmeli, güzel söz ve şiir söylemelidir. Hükümdar bu vasıfları haiz kimse bulursa onu elçi seçmelidir; çünkü bu vasıflara sahip olmayan elçi vazifesini yapamaz; insanları, toplulukları birbirine düşürür (*Kutadgu Bilig*, II, 193-197; Genç, s. 260-262).

Gazneliler'de elçilerle ilgilenen saray görevlisine "resuldar" denilmekteydi. Elçilerin karşılanması, kalacağı ikametgâha götürülmesi, sultanın huzuruna çıkarılması işi onun tarafından yapıldı. Gazneli Mahmud'un iki oğlu Mesud ile Muhammed arasındaki mücadele sırasında Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh'ın elçisi Ebû Muhammed Gazne payitahtına geldiğinde merasimle karşılanmış, resuldar elçiyi ikametgâhına götürüp onunla ilgilenmiş ve sonra da elçiyi belli bir merasim içinde sultanın huzuruna çıkarmıştır. Elçinin getirdiği menşur ve hediyeleri kendisine takdim etmesinden sonra Mesud'un halifeye gönderdiği hediyeleri de elçiye resuldar götürmüştü. Kâdir-Billâh'ın ölümünden sonra oğlu Kâim-Biemrillâh halife olup (1031) Mesud'dan biat almak için elçisini Belh'e gönderdiğinde Mesud bu elçinin ulemâ, kadılar, fakihler ve Hz. Peygamber'in soyuna mensup eşraftan meydana gelen güzide bir topluluk tarafından karşılanmasını istemiş ve elçinin gelişinden dönüşüne kadar her merasimin düzenlenmesinde de resuldar Ebû Ali önemli görevler üstlenmişti. Gazneliler'den başka Fars Atabegleri, Salgurlular ve muhtemelen Kirman Selçukluları'nda da saray görevlileri arasında bulunan resuldarın elçilerin karşılanması, ağırlanması, hükümdar huzuruna çıkarılması, hediye ve

mektubunun ilgililere ulaştırılmasının yanında başka ülkelere gönderilecek elçilerin de her türlü hazırlığını yapmakla görevli olduğu görülmektedir (Merçil, "Resuldar", *TTK Bildiriler*, II, 703-709).

Eyyübîler devrindeki önemli memurlar arasında, yabancı hükümdarlara ve bilhassa Abbâsî halifesine gönderilen elçiler de bulunuyordu. Daha önce Nüreddin Mahmud Zengî devrinde bu görevi üstlenen özel bir kişi yoktu; bu iş için İmâdüddin el-İsfahânî, Şerefeddin İbn Ebû Asrûn, Başkadı Kemâleddin eş-Şehrezûrî, tabip Mühezzebüddin İbnü'n-Nakkâs gibi şahısların seçildikleri anlaşılmaktadır. Selâhaddîn-i Eyyübî devrinde önceleri Mısır Başhatibi Şemseddin el-Ba'lebekkî, onun ölümünden sonra da Dimaşk başkadılarından Ziyâeddin Kâsım b. Tâceddin eş-Şehrezûrî bu görevi yürütmüştü. Aynı dönemde Ebû Hâmid Sa'deddin el-Acemî Musul ve Artuklu hükümdarlarına elçi olarak gönderilmiştir. Selâhaddîn-i Eyyübî'nin Abbâsî halifesiyle münasebetleri bir iki olay dışında da ima iyi geçmiş ve aralarında devamlı surette elçiler gidip gelmiştir. Halifenin elçisi bir gün önce, yüksek devlet memurlarından olan emîr-i meclis tarafından şehir dışında karşılanarak özel bir ikametgâhta misafir edilir, ertesi gün sultan tarafından merasimle huzura alınır. Halifeye gönderilen elçiler ise Bağdat'ta dârülkerâmede (dârüzziyâfe) ağırlanırdı. O dönemde de elçilerin hediye getirip götürmesi, gönderildikleri hükümdar tarafından kendilerine hil'at giydirilmesi yaygın bir âdetti. Eyyübîler'le Haçlılar arasında yapılan müzakerelerde hediye teatî edildiği görülmektedir. Selâhaddîn-i Eyyübî'nin Sincar'ı muhasara ettiği sırada gelen Ahlat Şah'ın elçisi Bektemür hil'at ve hediye kabul etmediği için tenkit edilmiş ve ayıplanmıştır. Anadolu Selçukluları ile 1178'de Ba'lebek konusunda, 1180'de de başka bir meseleden dolayı ihtilâf çıkmış, II. Kılıcarslan Selâhaddîn'e gönderdiği elçi ile anlaşmazlığı halletmiştir. 1192'de ise Kılıcarslan'ın oğulları arasında çıkan ihtilâfı halletmek üzere Selâhaddîn-i Eyyübî kazaskeri Şemseddin'i ara bulucu elçi olarak Anadolu'ya göndermiştir. Bu arada Bizans İmparatoru Andronikos Komnenos Kahire'ye elçi göndermiş ve iki taraf arasında dostluk antlaşması imzalanmıştır. Ondan hemen sonra İmparator II. Isaakios da elçi göndererek Haçlılar'a karşı ortak tavır takınılmasını, ayrıca Kudûs fethedilirse oradaki hristi-

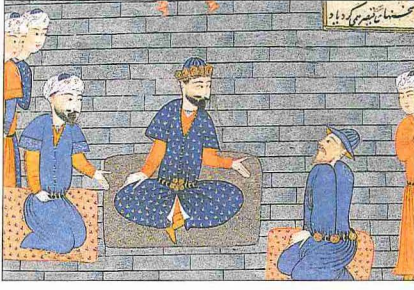
yanların ve kutsal yerlerin idaresinin kendilerine verilmesini istemişti. 1185'te iki taraf arasında yeni bir antlaşma yapılarak İstanbul'daki camide Abbâsî halifesi ve sultan adına hutbe okunması sağlandı. 1192'de Bizans imparatoru Selâhaddîn'e yeniden elçi göndererek Kıbrıs üzerine ortak sefer yapmayı teklif etti ve Kudûs'teki kiliselerin Ortodoks papazların idaresine verilmesini ve Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği haçı istedi. Elçiye Kudûs'te kabul eden Selâhaddîn-i Eyyübî, imparatorun Kıbrıs üzerine müsterek bir sefer yapma dışındaki diğer isteklerini Kâdî el-Fâzıl'ın tavsiyesiyle reddetti. Bizans elçisi iki gün sonra, sultanın cevabî mektubunu götüreren elçi İbnü'l-Bezzâr ile birlikte geri döndü. Bunun ardından da Gürcü kralının elçisi geldi ve Kudûs'teki kutsal yerlerin himayesini istedi, ancak isteği reddedildi. Gürcü kralı daha önce de kutsal hacın kendilerine verilmesi için 200.000 dinar teklif etmişti.

Anadolu Selçuklu sultanları ile de başta Abbâsî halifesi olmak üzere çeşitli hükümdarlar ve Bizans imparatorları arasında elçi teatî edilmiştir. Devletin kurucusu Süleyman Şah Tarsus'un fethinden (1083) sonra şehre kadı ve hatip istemek üzere Trablusşam'ın Şii hâkimi Kadı Ebû Tâlib İbn Ammâr'a elçi yollamıştır. Süleyman Şah'ın, Antakya'nın fethini (477/1084) müjdelemek ve bağlılığını bildirmek için de Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a yine bir elçi gönderdiği rivayet edilmektedir. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos I. Kılıcarslan'a elçi gönderip Çaka Bey'in asıl maksadının Anadolu Selçuklu tahtını ele geçirmek olduğunu bildirmiş ve ona karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. I. Kılıcarslan da Dânişmendli Gümüştegin Gazi'ye elçi yollayıp Bohemund'un salı verilmesi karşılığında alınan 100.000 dinar fidyenin yarısının müttefikî ve Anadolu Selçuklu sultanı olması sebebiyle kendisine verilmesini istemişti. II. Kılıcarslan, Atabeg Nüreddin Mahmud Zengî'den bir elçi aracılığıyla sınır tecavüzlerinden vazgeçmesini istedi. Fakat Nüreddin aldırış etmeyince Kudûs kralı, Antakya prinkepsi ve Ermeni kralına elçiler yollayarak Nüreddin'e karşı onlarla iş birliği yaptı. Dânişmendli Yağıbasan Karadeniz bölgesinde Bizans'a ait bazı yerleri ele geçirince imparator 1158'de Aleksis Gifard adlı elçisini II. Kılıcarslan'a gönderip zaptedilen yerlerin iade edilmesini sağladı. II. Kılıcarslan, Bizans impara-

torunun kendine karşı Yağıbasan ve Ankara-Çankırı Meliki Şehinşah ile ittifak yapması üzerine Bitinya (içinde İznik'in de bulunduğu bölge) Emîri Süleyman'ı elçi gönderip barış teklifinde bulundu. II. Kılıcarslan 1176'da kazandığı Miryokefalon zaferini Abbâsî Halifesi Müstazî-Biemrillâh'a, Selâhaddîn-i Eyyübî'ye ve Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'ya elçiler vasıtasıyla müjdelemişti. Yine II. Kılıcarslan meşhur veziri İhtiyârüddin Hasan'ı, Haçlılar'la barış imzalayarak Anadolu üzerine yürüyen Selâhaddîn-i Eyyübî'ye elçi göndererek durdurmuştur. Aynı şekilde Ermeni Kralı III. Rupen de üstüne yürümekte olan Selâhaddîn-i Eyyübî ile II. Kılıcarslan'a elçi gönderip barış teklifinde bulunmuştur (1180).

I. Alâeddin Keykubad 1220'de tahta çıkar çıkmaz Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'e elçilerini yollayarak ittifak yaptı. I. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıktığını öğrenen Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh, İslâm dünyasının mânevî lideri sıfatıyla Şeyh Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdi'yi aynı yıl hil'at, menşur ve diğer saltanat âlâmetleriyle Konya'ya elçi gönderdi. Elçilik heyeti Aksaray'a varınca beylerle kadı, âlim, şeyh ve mutasavvıflar tarafından karşılandı. Daha sonra da hükümdar hilâfet makamına hürmeten hassa askerleriyle birlikte karşılamaya çıktı ve elçi Şeyh Şehâbeddin'in elini öpüp hayır duasını aldı; şehre birlikte girdiler ve şeyh misafirhaneye götürüldü. Ertesi gün halifenin gönderdiği hil'at sultana giydirildi. Elçinin ona adaletten ve şeriattan ayrılmayacağına dair yemin ettirmesinden sonra tahtına oturdu. Halifenin gönderdiği hırkayı giyip başına sarık bağladı. Dönüş gününde de sultan, Celâleddin Karatay ve Necmeddin Tûsî ile beraber elçi Sühreverdi'yi uğurladı ve ona 100.000 dirhem, 5000 sultânî dinar (sikke-i alâî), atlar, Rum köleler ve değerli elbiseler verdi. Halife Nâsır-Lidînillâh'ın elçisine gösterilen bu ilgi ve tazimden çok memnun olduğu bilinmektedir.

Moğollar'da elçilik müessesesinin hayli geliştiği görülmektedir. Elçiler büyük kağanla görüşmek için geldikleri gibi ilhanlar, başbuğlar veya prenslerle de görüşmek için gelebilirlerdi. Büyük kağanla görüşmek üzere gelen elçiler özel bir merasimle karşılanır ve hükümdar sarayına gönderilirdi; nitekim Batu Han papadan gelen elçilik heyetini Karakorum'a göndermişti. Moğollar'a karşı da elçi olarak daima erkekler görevlendirilirdi; ancak bir defasında Gürcistan Kra-

İran şahının Rum elçisini kabulünü gösteren bir minyatür (Firdevsî, *Şâhnâme*, İÜ Ktp., FY, nr. 1406, vr. 231^b)

İ V. David diplomatik müzakereler için bir kadını göndermişti. Elçiler hükümdar sarayına geldiğinde bir misafirhaneye yerleştirilirlerdi; bazan çadırlarda ağırlandıkları da olurdu. Kalabalık elçilik heyetleri yol açtıkları masraflardan dolayı fazla sevilmeyen, bir an önce gitmeleri istenirdi. İlhanlı Hükümdarı Gazan Han, 325 kişilik bir elçilik heyeti gönderen Altın Orda Hanı Toktaga'ya bu miktarın çok fazla olduğunu alaycı bir üslûpla bildirmişti. Elçiler kabul töreninden önce isteklerini içeren mektubu takdim ederlerdi; mektup veya tercümesi hanın huzurunda vezir tarafından okunurdu. Kabulde hanın eşleri ve kızlar dahil bütün çocukları bulunurdu. Elçiler av için çitalar, köpekler ve doğanlar, çadırlar, ipek, kadife, mücevherler, altın ve gümüş kupalar gibi kıymetli hediyeler getirirler, Moğollar ise para, teçhizat, topaz, yakut, inci gibi hediyeler gönderirlerdi. Cengiz Han 1218'de Hârizm Şah Alâeddin Muhammed'e gümüş avadanlık, misk, akik, altın yaldızlı kadeh ve has yünden elbiseler hediye etmiştir. Büyük hanların ve ilhanların sarayına çeşitli ülkelerden çok sayıda elçiler gelir ve onlar için eğlenceler düzenlenirdi. İlhanlılar da Avrupa ülkelerine, Çin'e ve ezeli rakip olarak gördükleri Memlükler'e pek çok elçi göndermişlerdir. Memlük-lü ve İlhanlı saraylarında karşılıklı olarak elçilere pek iyi muamele yapılmamıştır.

Memlükler döneminde Mısır, konumu gereği Uzakdoğu ile Akdeniz havzası arasında bir iskele durumunda olmasından dolayı hem müslüman hem hristiyan devletlerle siyasî, ticarî, dinî münasebetler içerisinde bulunuyor ve bu sebeple sık sık elçi teâtisine sahne oluyordu. Nitekim İlhanlı, Altın Orda, Timurlu, Osmanlı ve Bizans devletlerinin yanında papalık ve çeşitli beyliklerle de ilişkiler

kurmıştı. XIV. yüzyılın sonlarında Timur'un bir kısım Memlüklü topraklarını işgali ve halkını katletmesi üzerine iyi münasebetler düşmanlığa dönüşmüş, Sultan Berkuk bu sırada gelen kalabalık bir Moğol elçilik heyetini kabul etmediği gibi elçilerden bazılarını da öldürtmüştü. Normal zamanda Memlük ülkesine gelen elçi heyetleri devletin büyüklüğünün ve istikrarlılığının bir ifadesi olarak gösterişli merasimlerle karşılanırdı. Elçilerin ikametleri, sultanın huzuruna çıkarılışları ve hediyelerinin takdimi için özel görevliler bulunuyordu.

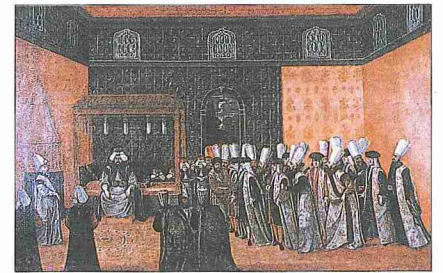
Osmanlılar. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren Bizans, Germiyanogulları, Karamanlılar, Candaroğulları, Memlükler, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timurlular ve diğer devletlerle diplomatik münasebetler içinde olmuştur. Osmanlılar'ın Rumeli ve Anadolu'daki fetihler sonucu süratle büyüyen Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde hâkimiyetlerini genişletmeleri üzerine bu bölgelerde önemli çıkarları olan Venedik, Ceneviz ve Milano gibi İtalyan devletleri diplomatik ilişki kurmak amacıyla elçi göndermişlerdir. İlk defa Venedikliler girişimde bulunarak 1408'de Emir Süleyman ve Çelebi Mehmed ile barış antlaşması yaptılar. Milano hükümeti XV. yüzyılın birinci yarısında Edirne'ye Benedikto'yu, 1494'te İstanbul'a Luigi Sforza'yı gönderdi. Osmanlı Devleti'yle bazı ticarî ilişkiler içinde bulunan Ceneviz'in ise 1451'de Fâtih Sultan Mehmed'e bir elçi yolladığı bilinmektedir. Osmanlılar'ın Batı'ya ve Doğu'ya karşı takip edeceği siyaset ve stratejisini belirlemesinden, özellikle Avrupa ile olan ilişkilerini sıklaştırmasından sonra muhatap ülkelerle diplomatik temasları ve elçi teâtisi hayli yoğunlaşmış ve hassas dengeler üzerine oturtulmuştur. Bu diplomatik münasebetleri, temas halinde bulunulan devletlerin dost veya düşman, müslüman yahut gayri müslim olmaları, mezhep durumları (Sünnî-Şîî / Protestan-Katolik) gibi bazı hukukî, dinî, siyasî telakkiler belirlemiş ve etkilemiştir. Ancak karar ve davranışlarda İslâm hukukunun esaslarından hareket edilerek yorumlar yapıldığı ve uygulamaya daima bu yönde açıklık getirildiği görülmektedir.

Elçiler, Osmanlı sınırlarından içeri girdikleri andan itibaren İslâmî eman telakkisine göre misafir olarak kabul edilmiş ve yol güvenlikleri, her türlü işe ve ibâtelere devlet tarafından karşılanmıştır. Hatta devletin güçlü olduğu dönem-

lerde, henüz sınırdan girmeden önce başka ülkelerden geçerken bile elçilerin can güvenlikleriyle ilgilenildiği görülmektedir. Meselâ Roma German İmparatorluğu'nun Alman kanadını idare eden Ferdinand'a gönderilen 1541 tarihli bir nâmede, kardeşi İmparator V. Karl (Charles Quint) tarafından İstanbul'a gelirken İtalya'da alıkonulan Fransa elçisinin serbest bırakılması istenmişti. Ancak elçinin geldiği ülke ile Osmanlı Devleti'nin arası açılınca veya savaş hali olunca elçi hapsedilirdi. Bu uygulamaya 1806'da Rusya'ya harp ilânı sırasında son verilmiştir.

İstanbul'da ilk dâimî elçilik veya ikamet elçiliği fethin ertesini Venedik Cumhuriyeti tarafından kurulmuş, onu 1475'te Lehistan, 1497'de Rusya, 1525'te Fransa, üç yıl sonra Avusturya, 1583'te İngiltere ve 1612'de de Hollanda'nın açtığı elçilikler takip etmiştir. Osmanlılar ise bu devletlerde dâimî elçilik kurma uygulamasına XVIII. yüzyılın sonlarına kadar gitmemişlerdir. Avrupa devletlerinin İstanbul'da devamlı surette elçi bulundurması hususunun, Osmanlılar tarafından devletin büyüklüğünün ve padişaha gösterilen saygının bir ifadesi şeklinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Diğer devletlerde dâimî elçi bulundurma usulünün uzun süre benimsenmemesi ise geleneklerle açıklanabilir; çünkü daha önceki İslâm ve Türk devletlerinde dâimî elçilik uygulaması bulunmamaktadır. Konuyu Avrupa'nın **dârülharp*** olması ve bir müslümanın da dârülharpte uzun süre kalmasının câiz görülmemesi sebebiyle ikamet elçiliği tesisine gidilmediği şeklinde açıklamak İslâm devletler hukuku ile uyusmamaktadır; ayrıca Osmanlılar'ın müslüman devletlerde de dâimî elçilik açmadığı bi-

III. Ahmed'in Arz Odası'nda elçi kabulünü gösteren Jean - Baptiste van Mour'un bir tablosu (Musée des Beaux-Arts, nr. 5730)

"Kânûn-ı Elçiyân" başlığı altında elçilerin arz ve ulûfe günlerinde Dîvân-ı Hümâyûn'a kabul edilecekleri belirtilmekte ve bununla ilgili merasimin müslüman ve hıristiyan elçiler için gösterdiği farklılıklar etrafı bir şekilde açıklanmaktadır. Bu konuda, elçilik heyeti içerisinde gelen görevlilerin bazan tutmuş oldukları günlükler ve seyahatnâmeler de önemlidir. Meselâ Seyyah Dernschwam, 1553'te elçinin İstanbul'da Veziriazam Rüstem Paşa'ya, Vezir Ahmed Paşa'ya ve diğer erkâna yaptığı ziyaretlerden ve sunduğu hediyelerden bahsetmektedir. Avusturya elçisi Frederik Kregwitz'in 1591'de divana ve III. Murad'ın huzuruna kabulü, aynı heyette bulunan tarihçi B. W. Wratislaw tarafından hâtıralarında bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Müellif hediyelerin önceden gönderilişini, kendilerinin sarayın birinci ve ikinci avluya gelişlerini, bu avluların ve buradaki görevlilerin âhenk ve intizamını, özellikle savaş meydanlarında yerlerinde durmayan sert ve hırçın yeniçerilerin burada bir mermer heykel gibi sabit ve sakin duruşlarını, I. Murad'ın Kosova'da bir Hırvat tarafından öldürülmesinden beri âdet olan silâh aramasını, ardından her biri birer sanat şaheseri olan halılarla döşeli, altın ve mücevherlerle süslü Arz Odası'na girişlerini, orada diz çökme ve el öpmelerini geniş biçimde tasvir etmektedir. Mühtedi bir tercüman elçinin sözlerini III. Murad'a aktarmış, elçi imatnâmesini padişaha sunmuş, padişah nâmeyi sadrazama verdikten sonra imparatorun sağlığını sormuştur. Mü-

ellif Arz Odası'nın ve tahtın ihtişamını dile getirmekten âciz olduğunu belirtmektedir. Huzurdan ayrıldıktan sonra ikram edilen yemekte pirinç çorbası, kıyazma ve haşlama tavuk eti, fırında pişmiş koyun etiyile çeşitli sebze yemeklerinin, salata ve şerbetlerin sunulduğunu, yemeği yer sofrasında ve boyalı tahta kaşıklarla yediklerini, sofrada şarap ve bıçak bulunmadığını anlatmaktadır (Hammer [Atâ Bey], VII, 175-176; Wratislaw, s. 56-60).

XV-XVII. yüzyıllarda elçilerin padişah, sadrazam ve diğer devlet erkânı tarafından kabulüne dair Osmanlı kroniklerinde yer alan çeşitli pasajların merasimleri tanıtmaya açısından bütünlükten uzak olduğu görülmektedir. XVIII. yüzyılda ise teşrifat mecmuaları elçi kabulleriyle ilgili sistemli ve ayrıntılı bilgi vermektedir.

Elçilik heyetleri İstanbul'da kendilerine tahsis edilen mekânlara yerleştikten sonra birkaç gün içinde Paşa Kapısı'nda sadrazam tarafından kabul edilirdi. Kabulden önce elçiye davet için dergâh-ı âlî çavuşlarından biri gönderilir, ayrıca Paşa Kapısı ile Arz Odası, Mehterhâne-i Âmire'den ve Enderun Hazinesi'nden getirilen ve Osmanlı ihtişamını sergileyen eşya ile süslenirdi. Elçinin rütbesine ve İstanbul, Galata veya Üsküdar'da ikametne göre karşılanışı farklı olurdu. Elçi sadrazamın huzuruna alındıktan sonra mektubunu takdim eder, görüşmelerden sonra kendisine ikramda bulunulur, hil'atler giydirilir ve yine belirli bir merasimle ikametgâhına uğurlanırdı. Elçi daha sonra sadrazam ve adamları için getirdiği hediyeleri gönderirdi.

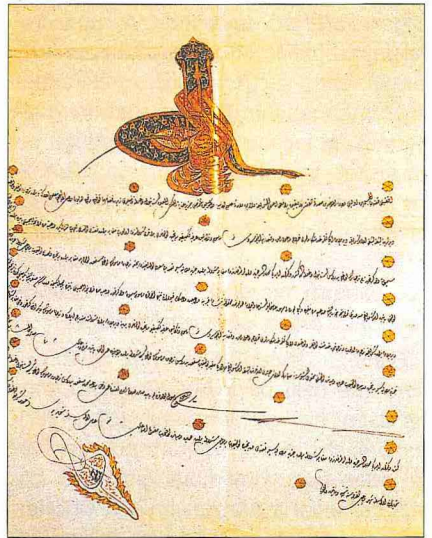
Elçilerin Dîvân-ı Hümâyûn'a kabulü, teşrifat mecmualarında anlatıldığına göre, arkasından padişahın huzuruna çıkarılacaklarından dolayı daha büyük bir merasimle olurdu. Elçinin saraya gelişi, "galebe divanı" da denilen ve kapıkulu ocaklarına maaş verilmesi dolayısıyla yapılan ulûfe divanına denk getirilir, eğer bu mümkün olmuyorsa ayrı bir galebe divanı düzenlenirdi. Galebe divanı elçinin kabulüyle ilgili merasimi içine almaktaydı. Bu merasim çerçevesinde Dîvân-ı Hümâyûn ve diğer ziyaret yerlerine halılar döşenir, buralar altın, gümüş eşya ve mücevherlerle süslenirdi; bu âdet Osmanlı Devleti'nin güç ve kudretinin bir ifadesi olarak kabul edilirdi. *Kitâbü Mesâlihi'l-müslimîn*'de (s. 127), Osmanlı payitahtına gelen elçilerin gördükleri ihtişamı memleketlerine döndüklerinde an-

latacakları belirtilerek Hazîne-i Âmire'de bulunan altın ve gümüş ziynet eşyasının görünebilecek yerlere süs olarak konulması teklif edilmektedir. Elçi İstanbul tarafında kalıyorsa konağına, Galata'dan geliyorsa Bahçekapı'da iskeleye gecen deniz atları gönderilir, o da maiyetle birlikte Alay Köşkü önünden geçerek güneşin doğması sırasında, eğer İran, Özbek ve Fas gibi müslüman bir ülkenin elçisi ise sabah namazını Ayasofya Camii'nde kıldıktan sonra Bâb-ı Hümâyûn'a gelirdi. Karşılama merasiminin ardından elçi Orta Kapı'ya, burada Fetih sûresinin okunması ve diğer mütat merasimin yapılmasından sonra İkinci Avlu'dan Dîvân-ı Hümâyûn'a getirilir ve müslüman veya hıristiyan olmasına göre kendisi için hazırlanan yere oturtulurdu. Batılı elçilerin iskemleye, İran elçisinin mindere oturduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Elçiye hatırı sorulduktan sonra normal divan toplantısı yapılır, sonunda yemek yenilirdi. Yemekten sonra elçi ve maiyetine Bâbüssaâ'de'de kürkler ve hil'atler giydirilirdi. XVIII. yüzyılda Avrupa elçilerine giydirilen çeşitli hil'at ve elbiselerin dökümü *Teşrifât-ı Kadîme*'de listeler halinde verilmiştir (s. 132-143). Yeniçeri ağası ve divan üyelerinin Arz Odası'na girişleri bitinceye kadar elçilik heyeti bekletilir, daha sonra elçi ve maiyetinden önde gelen birkaç kişinin koltuklarına ikişer ka-

XVI. yüzyılda Yemen Valisi Sinan Paşa'nın elçi kabulünü tasvir eden bir minyatür (Mustafa Rumuzi, *Tarih-i Feth-i Yemen*, 10 Ktp., TY, nr. 6045, vr. 527*)

İstanbul Fransız elçiliği tercümanının cizye ve diğer vergiler için rahatsız edilmemesi hakkında İstanbul ve Galata kadılarına III. Selim'in 1795 tarihli fermanı (BA, Mühhezhep Fermanlar, nr. 455/1)

pucubaşı girerek padişahın huzuruna çıkartılırdı. Elçilerin hediyeleri bir gün önceden saraya takdim edilir ve teşrifatçı tarafından defterlere kaydedilirdi (Kütükoğlu, Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran'a Armağan, s. 218-224).

Elçinin hükümdarından mektup getirmesi esastı; aksi takdirde huzûr-ı hümayuna kabul edilmezdi. Selânikî nâmesiz elçiye itibar edilmeyeceğini belirtmek- tir. Kendi ülkelerinden nâme getiren, ancak padişaha hitaben yazılmış mektub- olmanın elçiler de huzura çıkamaz, ancak sadrazamla görüşürdü. 1674'te gelen Özbek elçisi mektup ve hediyeler- in kaybaldığını bildirmiş, yapılan araştırmada yalan söylediğinin anlaşılması üzerine geri gönderilmiştir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 44-45). Daha önce de buna benzer bir hadise olmuş ve hediyelerini Gebze'de çaldıran Özbek elçisinin ancak kayıpları bulunduktan sonra padişahın huzuruna çıkmasına izin verilmişti (Selânikî, s. 725-727). Padişahın huzuruna çıkış sırasında elçinin kurallara uy- ması ve her türlü silâhını bırakması gerekirdi. Elçiler huzûr-ı hümayuna kabul edilip mektuplarını sunduktan sonra cevabî mektubu alıncaya kadar bazan dört beş aya varan uzunca bir zaman İstanbul'da kalırlardı. Sadrazam, vezirler ve devlet erkânının bu süre içinde kendile- rini ağırlaması bir gelenektir.

Elçilerin padişahla görüşmeleri her zaman kolay olmaz, çeşitli geleneksel şartları yerine getirmeleri gerekirdi. XVI. yüzyılda bütün şartları yerine getirmelerine rağmen elçilerin huzura çıkmaları yine de çok zor olurdu. Hükümdarın Edirne'de veya sefer münasebetiyle uzak bir şehirde bulunması halinde elçilik he- yeti oraya kadar giderdi. Meselâ Ootgeer Giseliyn van Busbeke Kanûnî Sultan Süleyman'ın huzuruna Amasya'da çıkmış, birçok elçi de Edirne'de padişah ile görüşebilmiştir. Aynı şekilde II. Selim de 1567-1568 kışını Edirne'de geçirdiğinden Alman İmparatorluğu'nun, Fransa ve Lehistan krallıklarının, Venedik ve Ragusa cumhuriyetlerinin, Osmanlı Devleti'ne tâbi Eflak, Boğdan ve Erdel prensliklerinin elçileri burada huzura kabul edilmiştir. I. Şah Tahmasb'ın göz kamaştırıcı hediyelerle yolladığı Revan Valisi Şah Kulu Han başkanlığındaki çok kalabalık İran elçilik heyeti de Edirne'ye gelmiş ve II. Selim, Safevî elçilik heyetinin ve hediyelerinin ihtişamını görmeleri için o sırada Edirne'de bulunan elçilerin geçit alayını seyretmelerini istemişti. An-

cak padişahın çeşitli sebeplerle elçiyi huzuruna kabul etmediği de olurdu; meselâ Yavuz Sultan Selim Çaldıran seferi sonrasında Amasya'da iken Şah İsmâil'den gelen bir elçilik heyetini kabul etmemiştir.

Diğer taraftan yabancı ülkelere gidecek kalabalık elçilik heyetlerinin de padişah huzuruna çıktıkları bilinmektedir. Tarihçi Râşid Mehmed Efendi başkanlığında 300 kişilik bir heyet 1728'de İran'a hareketinden önce o sırada Dolmabahçe Kasrı'nda olan III. Ahmed'in önünde bir resmigeçit yapmışlar, bu arada Râşid'e bir hil'at giydirilmiştir. İran şahına gidecek olan nâme-i hümayun da sadrazam İbrâhim Paşa tarafından kendisine verilmiştir (Çelebizâde, s. 589-590).

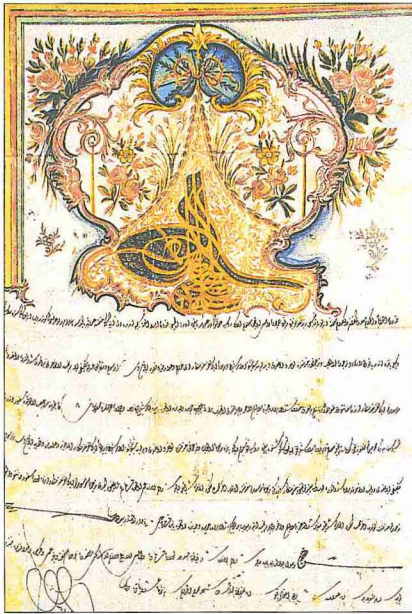
Elçiler, siyasî duruma ve üzerinde durdukları konunun önemine göre ülkele- rinden değerli hediyelerle gelirlerdi. İngiltere, Fransa, Hollanda gibi ülkeler, kapitülasyonların yenilenmesi veya kapsamının genişletilmesi münasebetiyle gönderdikleri elçilerle birlikte ticarî çıkarları- nın pekiştirilmesi için çok kıymetli hediyeler yollamışlardır. Ayrıca Avusturya ve İran da münasebetlerin düzgün gitmesi için değerli hediyeler sunardı. Bu gibi devletlerin dış işleri yetkilileri padişah ve devlet erkânının hoşlandığı şeyleri bilir, ona göre hediye seçerlerdi. Do-

ğu'dan gelen hediyelerle Batı'dan gelenler çok farklı idi. Doğu'dan genellikle başta Kur'an olmak üzere kitaplar, halı, ipek, ayrıca fil ve gergedan gibi Anadolu'da bulunmayan hayvanlar gelirken Batı'dan özellikle saat, kumaş ve çeşitli gümüş eşya gönderiliyordu. Osmanlılar'ın güçlü olduğu dönemde Doğu ve Batı devletleri elçi yollamak ve hediye sunmakta âdeta yarış ederlerdi.

1591'de Avusturya elçisi padişah dışında sadrazam ve diğer devlet ricâlini ziyaretinde de çeşitli hediyeler sunmuş- tur. Sadrazam Ferhad Paşa'ya 3000 kuruş, iki takım gümüş su testisi, leğen, maşrapa, iki gümüş kaplama kova, iki büyük sürahi ve altısı Türk süvarisi şeklinde çeşitli çalar saatler takdim etmiş, vezirlere de benzer hediyeler vermişti. Bu hediyeler arasında özellikle çalar saatler ağırlık taşıyordu (Wratislaw, s. 49-50). Avusturya elçilerinin yıllık vergi ödemeleri sırasında ayrıca yol üzerindeki beylerbeyi, bey ve diğer önemli görevlilere de hediye vermeleri âdeti. XVII. yüzyıla ait bir anonim kaynak Avusturya elçisinin Estergon beyine 1000 kuruş, bir gümüş kupa ile kadeh, tüfek ve saatler; Budin beylerbeyine 3000 kuruş, birkaç gümüş kupa ile kadeh ve saatler; Budin defterdarı ve yeniçeri ağasına da munasip hediyeler verdiğini belirtmektedir. Avusturya'ya aynı şekilde mukabil hediyeleri de Budin beylerbeyinin adamları götürür, bu hediyelerin naklinde Tuna nehrinden istifade edilirdi. 1700 yılında Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında karşılıklı gönderilen hediyeler iki taraf hakkındaki yolladıkları başlıca hediyeler 2000 duka altını, dürbün, altın zincir ve madalya, içi çeşitli değerli eşya ve kumaşlarla dolu leğen, kavanozlar, gümüş maşrapalar, gümüş çubuk ve parçalar, yünlü kumaşlar ve diğer bazı armağanlardır. Türkler'in hediyeleri ise develer, katırlar, Türk ve Arap atları, çitalar, koşum ve eğerler, tahtirevan ve çadırlar, Türk ve İran kumaş ve halıları, altın işlemeli kumaş, pamuklu bez, samur kürk, kaftanlar, işlemeli gömlekler, mendiller, misk keseleridir (Desmet-Gregoire, s. 186).

Çok defa İran'dan gelen hediyelerin zenginliği göz kamaştırıcı olurdu. Meselâ II. Selim'in cülûsunu tebrik ve Amasya Antlaşması'ndan beri devam eden barışın uzatılması için gelen İran elçilik heyetinin Edirne'de padişaha sunduğu hediyeler arasında, sāyebanları altın işlemeli ve resimli iki ipek çadırla yazısı Hz.

Elçilik görevlisi Santo'nun vergilerden muafiyetiyle ilgili III. Selim'in 1803 tarihli bir fermanı (BA, Mühazzeb Fermanlar, nr. 524/1)

Ali'ye izâfe edilen murassa' bir Kur'an, tezhipli ve murassa' bir şehname, küçük bir armut şekil ve hacminde yakut, 10 miskal ağırlığında iki inci, içlerine zehirli madde konulduğu zaman çatlayıp kırılan sekiz mavi kâse, 164.000 altın kıymetinde resimli ipek İran ve Horasan halısı ile kumaşları gibi değerli eşya dikkat çekiyordu. Hediyeler arasında bunlardan başka kırk av şahini ve ayrıca II. Selim'le saltanat mücadelesi içine girip daha sonra kaçtığı İran'da idam edilen kardeşi Şehzade Bayezid'in silâhlarıyla atları ve diğer eşyası da vardı. Sadrazam ve vezirlere de birçok değerli hediye verilmişti (Dânişmend, II, 375).

Osmanlı ülkesine gelen elçilik heyetlerinin maiyet ve sayıları hakkında da bazı bilgiler vardır. Çok kalabalık bir heyet halinde gelen İran elçilerinin maiyetine dair ayrıntılı bilgiler bulunmamakla birlikte Avrupa'dan gelenlerin maiyetiyle ilgili kendileri tarafından tutulmuş listelere rastlanmaktadır. Bunlardan anlaşıldığına göre heyette tercümanlar, bir sır kâtibi ve diğer kâtipler, mektupçu, tabip, cerrah, rahip, berber, aşçı ve çeşitli hizmetkârlar yer alıyordu. Ayrıca bunların yanında bazan bir kısmı kendi isteğiyle ve masraflarını kendileri karşılamak suretiyle heyete katılan ressam, seyyah, âlim ve tâcirler de bulunurdu. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Alman elçilik heyetinde bulunan ve konuyla ilgili bir de kitap yazmış olan H. Dernschwam, kendi hesabına bu heyete katılan bir seyyah ve ticaret temsilcisi olduğu gibi 1800'de İngiliz elçisi Hunt'la birlikte Carlyl'in Bizans'tan kalma yazmalarını araştırmak üzere İstanbul'a geldiği bilinmektedir (Erünsal, s. 103-104). Osmanlı idaresi de elçilik heyetlerinin hizmetine müslüman tercüman, birkaç yenicî, çavuş ve başka görevliler tahsis eder, ayrıca gerekli hallerde elçilerin devlet nezdindeki işlerini takip etmek ve haberleşmeyi sağlamak üzere birer kapı kethüdâsı görevlendirilirdi.

1553'te Avusturya elçilik heyeti İstanbul'a yaklaşıncı elçi atlarını ve adamlarını sayıp bir tezkire ile karşılamaya gelen yetkiliye bildirmiş, kendisine de pa-dışah tarafından nasıl kabul edileceklerini ve her türlü ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını açıklayan bir tâlimatname verilmişti (Dernschwam, s. 66). 1591'de yıllık vergiyi de (harac) beraberinde getiren yeni Avusturya elçisi Frederic Kreg-

witz'in elli kişilik maiyeti kardeşleri, elçilik kâhyası, mirâhur, rahip, sır kâtibi, özel hizmetkârlar, mâbeyinciler, tercüman, sâkî, levazım memuru, mutfak kâhyası, kilerci, eczacı, berber, kuyumcu-satıcı, gümüşçü, boyacı, terzi, kilise kayyımı, aşçılar, şekerci, demirci, elçinin arabacısı ve diğer hizmetkârlardan oluşuyordu (Hammer [Atâ Bey], VII, 176; Wratislaw, s. 61). İran elçilik heyetleri ise çok daha kalabalık olurdu. Şah Tahmasb'ın II. Selim'e gönderdiği ünlü heyetin mevcudu bir rivayete göre 720, başka bir rivayete göre ise 1000 kişi idi. 1576 yılında elçi Tokmak Han'ın da 250 kişilik bir maiyet, 500 deve yükü eşya ve hediye ile geldiği bilinmektedir (Dânişmend, III, 6).

Elçilik maiyeti arasında sefâret tercümanlarının önemli bir yeri vardı. Elçiler beraberlerinde tercüman getirirlerdi; hatta büyük devlet elçilerinin yanında birden fazla tercüman bulunur, bunlardan biri baştercüman olurdu. Divandan da dâimî elçiliklere müslüman tercümanlar tahsis edilirdi; ayrıca büyük şehirlerdeki konsolosluklarda da yerli tercümanlar çalışırdı. Son dönemlerde bu tercümanlar gayri müslim Rumlar'dan seçiliyordu ve görevleri dışında başka faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmıştı. XVIII. yüzyılda büyük devletlerin elçilik ve konsolosluklarında istihdam ettiği tercümanların sayısı 200'ün üzerindeydi.

Türk elçilik heyetlerinin de kalabalık bir maiyeti olduğu ve bunun ihtiyaca, işin önemine göre değiştiği görülmektedir. Meselâ 1728'de Râşid Mehmed Efendi'nin başkanlığında İran'a giden elçilik heyeti 300 kişiden oluşmaktaydı.

Saray arşivinde Doğu ve Batı ülkelelerinden gelmiş elçilere yapılan masraflarla ilgili birçok muhasebe defteri bulunmaktadır. Bu defterlerde, meselâ Ağustos 1573 - 23 Mart 1574 tarihleri arasında İstanbul'da kalan Avusturya elçilik heyetine verilen yirmi iki çeşit yiyecek maddesinin karşılığı olarak hazineden 258.323 akçe gibi büyük bir meblağın ödendiği görülmektedir. Bu masraf içinde ekmek, şeker, bal, tavuk ve koyun eti, şarap, çeşitli baharat ve hububat gibi yiyecek bedelleriyle saka ve hamal ücretleri yer almaktadır. Ayrıca aynı elçilik heyetine verilen bir ziyafette de otuz iki çeşit yiyecek için 22.855 akçe ödenmiştir (Barkan, IX/13, s. 141-142).

Dâimî elçi ile muvakkat elçilerin kalma süreleri birbirinden farklıydı. Dâimî

elçiler genellikle üç yıl civarında ikamet ettikleri halde fevkalâde elçilerin İstanbul'da işlerini tamamlayıp dönmeleri çok farklı süreler içinde olurdu. Bazan süresi biten elçi ile yeni gelen elçinin son merasim ve ziyaretleri birlikte ifa edilirdi. Ayrıca Avrupa devletlerinin İstanbul'da mukim elçileri varken ortaya çıkan bir meseleyi âcilen görüşmek üzere bir fevkalâde elçinin gönderildiği de vâki idi. Çok defa kalabalık bir maiyetle gelen elçilik heyetlerinin her türlü masrafını devlet karşıladığından bunların uzun süre kalması istenmezdi. Özellikle münasebetlerin daima düşmanca bir hava içinde bulunduğu İran'ın gönderdiği elçilik heyetlerinin kalabalık gelmesini devlet de halk da pek hoş karşılamazdı.

XV. yüzyıl sonları ve XVI. yüzyıl başlarında Avrupa'dan gelen elçiler, saraya da yakın olduğu için Eminönü'nde, Bizans'ın son dönemlerinde Venedikliler'in oturduğu mahallede ağırlanmışlar, sonraları ise Çemberlitaş'taki Elçi Hanı'nda misafir edilmişlerdir. Burada ayrıca doğudan gelen elçiler de kalıyordu. Bu dönemde Venedik, Fransa ve İngiltere Pera'da (Beyoğlu) birer elçilik binası temin etmişlerdir. XVII. yüzyılda Pera'da sefâret binası olan devletler Fransa, İngiltere, Venedik, Hollanda ve Cenova idi; bunlardan Fransa ve Hollanda'nın binaları kendilerine aitti (Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yansında İstanbul, I, 79). XIX. yüzyılda ise Batılı devletlerin Boğaziçi'nin Rumeli sahillerinde çok geniş araziler içinde yazlık sefârethâneleri vardı.

Yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ne gönderdiği muvakkat elçilerin cülûs tebriki, savaş halinde oldukları devlete karşı yardım talebi, yıllık cizyenin takdimi, antlaşma şartlarının müzakeresi gibi vesilelerle geldikleri bilinmektedir. Mu-

1718 yılında Viyana'ya giden ve "Elçi" unvanıyla anılan İbrâhim Paşa'nın Çemberlitaş Atık Ali Paşa Camii hazinesindeki mezar taşı - İstanbul

vakkat elçilerin her zaman İstanbul'a gelmeleri gerekmez, bazı hallerde serhad eyaletlerinin beylerbeyleriyle görüşerek özellikle sınır ihtilâflarını müzakere ederlerdi. Şah Abbas'ın elçisi Kâsım, Tebriz ile Erdebil arasındaki Serav'da Halil Paşa ile görüşmüş ve Serav Musâlahası'nı karar altına almalarından sonra İstanbul'a giderek antlaşmayı tasdik ettirmişti (Dânişmend, III, 275, 276). İstanbul'daki dâimî ikamet elçileri ise bu nevi geçici görevleri ifa etmenin ötesinde siyasî, ticarî, hukukî ve kültürel pek çok faaliyeti yürütmüşlerdir. Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında yapılan antlaşmalarda elçilerin kendi ülkelerinin siyasî, ticarî ve hukukî işlerini hangi usuller çerçevesinde takip edeceği belirtilirdi. Antlaşma metinlerinde buna dair pek çok madde ve bent bulunmaktadır (bk. *Muâhedât Mecmuası*, I-V, tür. yer.). Venedik, İngiltere, Fransa, Avusturya, Hollanda gibi devletlerin yüzyıllardan beri payitahtta bulunan elçileri, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasının dayandığı temel prensipleri, kurumlarını, devlet adamlarını ve zaafalarını, saray ve dışındaki etkili çevreleri, kimlerle nasıl temas kurulacağını tesbit etmişler ve ona göre politika üretmişlerdir. Dâimî elçilerin ülke topraklarında bilgi toplamak ve hatta casusluk yapmak gibi faaliyetlerde bulundukları görülmüştür. Meselâ 1591 yılında gelen Avusturya fevkalâde elçisi Frederic Kregwitz'in bu sırada Türkler'in Macaristan'a büyük bir sefer hazırlığı içinde olduğunu bildiği ve bu konuda istihbarat elde edebilmek için bazı saray görevlilerini ve özellikle vâlide sultanı çok değerli hediyelerle memnun ederek kocası III. Murad'dan duyduğu bazı bilgileri yahudi Kera Kadın'a söylemesini sağladığı Wratislaw'ın hâtırâtından öğrenilmektedir (*Anılar*, s. 91-92). Bunlar bazan kendi aralarında Osmanlılar'a karşı gizli ittifak oluşturmalar, bazan Osmanlı Devleti ile üçüncü bir devlet arasındaki ihtilâflarda aracı olurlardı. Karlofça Antlaşması ile sonuçlanan (1699) Osmanlı-Avusturya Savaşı'nı, Batılı devletlerin İstanbul'daki dâimî elçilerinin kendi ülkelerinin menfaatlerine uygun bir şekilde sona erdirebilmek için çeşitli mahfillerde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. İngiltere ve Hollanda elçileri iki taraf arasında barışı sağlamak için çalışırken Fransa elçisi Ferriol, muhtemel bir Avusturya ittifakı karşısında Türkler'in Macaristan'ı ilhakını ken-

dileri için uygun görmüştür (Dânişmend, III, 483-485). 1688-1699 yıllarında Hollanda elçisinin Bâbiâli ile düşmanları arasında arabuluculuk yapma çabaları da dikkat çekicidir (Erdbrink, III, 1593-1597). İngiltere ve özellikle Fransa dâimî elçilerinin Osmanlı seferlerine katılma eğilimi de bulunmaktadır (Selânikî, s. 658). Bunlar XVI-XVII. yüzyıldaki çeşitli seferlerde yetkililerle birlikte olmuşlar ve yol boyunca onlarla görüşüp fikir beyan etmişlerdi.

1597'de İstanbul'a gelen Venedik elçisine ilk defa divanda ziyafet verilmişti. Selânikî bu münasebetle, 1571 İnebahtı felâketine kadar Eflak, Boğdan, Dubrovnik elçileri gibi Venedik elçilerine de ziyafet verilmediğini belirtmekte, hatta Venedik elçisinin masrafları karşılamak üzere 1000 altın teklif ederek kendisine de ziyafet verilmesini istediğini bildirmektedir. Elçiler Dîvân-ı Hümayun'a geldiklerinde vezirlerin ayağa kalkması kanundu; onlara uyarak kazaskerlerin de kalkmaları âdet olduğu halde Anadolu Kazaskeri Kuş Yahyâ Efendi Venedik elçisi için ayağa kalkmayı reddetmişti (Selânikî, s. 661). İkamet elçilikleriyle Bâbiâli arasında belli bir irtibat vardı; elçiler bazan sadârete davet edilip özellikle Avrupa'nın durumu hakkında bilgi alınabilir veya kendilerine bazı konularda tâlimat verilirdi (Kurat, *Türk-İngiliz Münâsebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 79, 92-103).

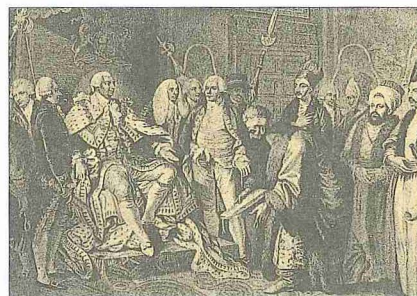
Elçilerin Bâbiâli ile görüşmeler yapmasının belli usulleri vardı. Buna göre elçi tercümanını Bâbiâli'ye gönderip reisül-küttâb efendiyle bir mesele hakkında görüşme talebinde bulunurdu. Durumdan padişah da haberdar edilip karşılıklı görüşme sağlanırdı. Görüşmede kazasker,

İstanbul kadısı ve başka yetkililerin bulunduğunda olurdu (Vâsîf, s. 58).

Dâimî elçiler, Osmanlı Devleti'nin o günlerdeki durumu hakkında çeşitli yönlerden düzenledikleri ayrıntılı raporları bazan şifreli, bazan da normal yazı ile ülkelerine gönderirlerdi. Venedik ve Avusturya elçilerinin raporları Türk tarihinin en zengin yabancı kaynaklarından. Çeşitli siyasî ve dinî konularda rapor gönderme faaliyeti, özellikle İngiliz elçi ve konsolosları arasında giderek artan bir alışkanlık haline gelmiştir. İngiliz ve Fransız elçileri bazı önemli konularda Bâbiâli'ye de raporlar vermişlerdir. Meselâ *Mecelle* yerine "code civil" in benimsenmesi konusunda Fransız büyükelçisi De Bouree'nin çeşitli raporlar yazması ve Âli Paşa ile birlikte gayret göstermesi buna bir örnektir. Bu raporlarda elçiler her zaman kendi ülkelerinin çıkarını ön planda tutmuşlardır. Dâimî elçilerin İstanbul'daki faaliyetleri sırasında ülkelelerinin menfaatlerini korumak için fetva kurumundan dahi faydalandıkları görülmektedir. Meselâ Avusturya elçisi, Mervizifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1682-1683 Viyana seferini önleme yolundaki gayretleri sonuç vermeyince son çare olarak Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'ye başvurarak, "İslâm şeriatı üzere boğazi-na bez bağlayıp aman dileyene kılıç kalkar mı, üzerine sefer câiz midir?" diye fetva istemiş ve câiz olmayacağına dair aldığı fetvayı sadrazama göstermişse de bir fayda sağlamamış, hatta paşa elçiyi göz hapsine aldırıştır. Elçiler ve maiyetlerinde bulunan görevliler şikâyetlerini cuma selâmlığı sırasında sundukları arzual ile padişaha iletebilirlerdi.

Karşılıklı diplomasinin en önemli kurallarından olan mübâdele ve mütekâbiliyet hediye sunma, elçi ve maiyetinin seviyesi, personel sayısı, elçilerin saraya kabulü, buluşma yerleri vb. konularını kapsıyordu. Modern diplomasinin de temel kavramlarından olan mübâdele ve mütekâbiliyet için dikkate değer bir örnek, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) sonra antlaşmayı tahkim için Osmanlı elçisi Abdülkerim Paşa ile Rus elçisi Repnin'in İstanbul ve Moskova'dan mütekâbilen yola çıkmalarıdır. Mübâdele Hotin'de oldu ve iki taraftan top atışları yapıldı. Her iki elçinin de İstanbul ve Moskova'da yapılan merasimlerle müzakereleri etrafla anlatırları günlükler, mütekâbiliyeti en kapsamlı biçimde ifade eden birer kaynak niteliğindedir (*E²* [İng.], VII, 275-276).

Yüsuf Âgâh Efendi'nin İngiltere Kralı III. Georges tarafından kabulünü tasvir eden bir gravür (F. Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*, levha XXI)

Elçilerin, bulundukları ülkelerde gösterdikleri faaliyetler hakkında kaleme aldıkları "sefâretnâme" denilen yazılar, düzenledikleri raporlar ve tuttukları günlükler son derece önemlidir. Ancak gerek 1793 öncesi değişik Avrupa ve Asya ülkelerine gönderilen fevkalâde elçiler, gerekse 1793 sonrasında bazı büyük merkezlere tayin edilen dâimî elçiler hâtırat ve sefâretnâmelerinde, Osmanlı diplomasi tarihine ışık tutacak ve yön verecek müzakere ve görüşmeleri devlet sırrı sayarak yazmamışlar, bunun yerine seyahatleri sırasında yol boyunca gördüklerini, gezdikleri yerleri, katıldıkları merasimleri vb. anlatmışlardır. Bu durum, Avusturya elçilik mensuplarının Gerlach hariç Osmanlı ülkesine gelen yabancı devlet elçileri açısından da pek farklı değildir. Hâtıratlarında İstanbul'un güzelliklerini, cami ve sarayların ihtişamını, halkın sosyal ve ekonomik durumunu ve idarî yapıyı etraflıca anlatan bu elçiler yaptıkları görüşmeler hakkında bilgi vermemişlerdir. Bu yüzden meselâ Zitvatorok barış görüşmeleri etrafında dönen entrikalar gibi önemli konularda bilgi bulabilmek mümkün olmamaktadır (Tebly, s. 230-232). Faik Reşit Unat *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri* adlı eserinde Osmanlı elçilerine ait sefâretnâmeleri kısmen metinleri, bulundukları kütüphaneler, neşirleri, üzerinde yapılmış olan çalışmalar açısından etraflıca incelemiştir.

Diplomatik temsilciliklerle ilgili ilk düzenleme 1815 Viyana Kongresi'nde yapılmış, 1818 Aix-la-Chapelle Protokolü ile yeni hükümler benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nin de benimsediği bu düzenlemelere göre büyükelçi, ortaelçi ve maslahatgûzar olmak üzere üç derece kabul edilmiş, 1818'de ise ortaelçilikle maslahatgûzar arasında "mukim elçi" statüsü kabul edilmiştir. Daha sonraki bazı toplantılarda devletler arası uygulamaların nasıl olacağına dair kararlar alınmış ve burada mütekâbiliyet iyice yerleşmiş, karşılıklı iki devlet arasındaki diplomatik temsilciliklerin eşit ve aynı seviyede olması esas alınmıştır. Bu arada büyükelçi ve elçilerin devlet başkanları seviyesinde, maslahatgûzarların ise dış işleri bakanları seviyesinde itimatnâmelerini götürmeleri esas olmuştur. Elçilerin bulundukları ülkelerdeki görevleri müzakere, müşahade ve himaye olmak üzere başlıca üç noktada toplan-

mıştır. Müzakere iki devlet arasındaki işlerin yürütülmesi, münasebetlerin geliştirilmesi, anlaşmazlıkların çözümü, devletinden gelen notların bulunduğu ülkeye ulaştırılması, bulunduğu ülkenin notlarının da kendi ülkesine gönderilmesidir. Müşahade görevi bulunduğu ülkedeki siyasî, iktisadî, teknik gelişmeleri ve yenilikleri kendi ülkesine yazmak ve anlatmaktır. Himaye ise yabancı ülkelerde bulunan kişilerin hak ve menfaatlerinin o ülkedeki elçi tarafından korunmasıdır.

Gönderen ve gönderilen ülkeler arasında gidecek temsilcinin karşılıklı muvafakat içerisinde gönderilmesi ve benimsenmeyen bir temsilci olduğu zaman "istenmeyen kişi" (persona non grata) ilân edilerek geri çekilmesi temin edilmiştir. Elçilerin ve elçiliklerin dokunulmazlığı ve sahip olduğu her türlü imtiyaz teminat altına alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Clauson, *Dictionary*, s. 129; Buhârî, "Meğâzî", 23, 85, "Cihâd", 175-176; Müslim, "Fiten", 24, "Cihâd", 3; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 151, 154; BA, MD, III, 513-1523; BA, MAD, nr. 171, 175, 8998, 18372, 18430, 18588; BA, İbnü'l-emîn-Hariciye, nr. 1645, 2003; BA, İbnü'l-emîn-Dahiliye, nr. 369; BA, Ali Emîrî-Mehmed IV, nr. 9077; "Lütfî Paşa Âsafnâmesi" (nşr. Mübahat S. Küçükoglu, Prof. Dr. Bekir Küçükoglu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 79; "Tevkîf Abdurrahman Paşa Kânunnâmesi", MTM, I/3 (1331), s. 513-514; *Salnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hariciyye*, İstanbul 1320, tür.yer.; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 313; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 258, 277-278, 316, 323, 358, 458-459; IV, 346; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 202, 213, 219; Ahmed b. Abdullah er-Râzî, *Târîhu medîneti Şan'â* (nşr. Hüseyin b. Abdullah el-Ömerî), San'a 1401/1981, s. 480-497; İbnü'l-Ferrâ, *Rûsûlül-mülâk* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1947; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî* (nşr. Halil Hatib Rehber), Tahrân 1368 hş., I, 36-38, 266; II, 438-439; Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig II: Çeviri* (haz. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1959, s. 193-197; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 120-125; Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî* (nşr. Ramazan Şeşen), Beyrut 1971, s. 88, 218, 225-226, 244; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, II, 139, 170-173; İbn Bîbî, *el-Evâmîrül-â'lâ'iyye*, s. 229-235; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, I, 44-45; İbn Hudeyde, *el-Mişbâhu'l-mu'dî*, Beyrut 1405/1985, I-II; İbnü'l-Esir, *Üsdül-gâbe* (Bennâ), I, 168; Makrizî, *el-Hiştâ*, II, 107-108; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 286; III, 353; IV, 465; H. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1987, s. 66-72; Feridun Bey, *Münşeat*, II, 14-19; Selânikî, *Târîh* (İpşirli), bk. İndeks; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, 332; *Kitâbü Mesâlihü'l-müslimîn ve menâfi'l-mü'minîn* (nşr. Yaşar Yücel), Ankara 1988, s. 127; Naîmâ, *Târîh*, V, 300-302, 336-340; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Züb-*

de-i Vekâyiât (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1994, s. 44-45; Silâhdar, *Târîh*, I, 633; Râşid, *Târîh*, IV, 125; Çelebizâde, *Târîh*, İstanbul 1282, s. 589-590; Çeşmizâde, *Târîh* (nşr. Bekir Küçükoglu), İstanbul 1959, s. 58; Vâsîf, *Târîh* (İlgürel), s. 58, 384-385; Şânizâde, *Târîh*, I, 20, 225-227, 399; *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 132-143; Hammer, *HEO*, XVII, 134-158 (Hammer [Atâ Bey], VII, 175-176); Cevdet, *Târîh*, II, 251-257; III, 270; Lutfî, *Târîh*, XIII, 14; Rycout, s. 83-91; Charles Schefer, *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie, 1525-1770*, Paris 1877; Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilâtımız* (haz. N. Ahmet Banoğlu), İstanbul, ts., s. 139-144; Ahmed Refik [Altınay], *Hicrî Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930 — İstanbul 1988, s. 186-189, hk. 227-228; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, I, 302-303; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 438; IV/2, s. 172; Dânişmend, *Kronoloji*, I, 227-229, 400; II, 26, 375; III, 6, 237, 275, 276, 280, 449-450, 483-485; IV, 65, 83-84; Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara 1953, s. 79, 92-103, 164-165; a.mlf., *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 61-62; İbrâhim el-Adevî, *es-Sefâretü'l-İslâmiyye ilâ Ürubbâ* [baskı yeri yok], 1957; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1968, tür.yer.; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 158-270; V, 630; Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 284-539; II, 1015-1029; a.mlf., *İslâm'da Devlet İdaresi* (trc. Kemal Kuşçu), İstanbul 1963, s. 116-121; N. Itzkowitz — M. Note, *Mubadele, an Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, Chicago 1970; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Ankara 1972, s. 62, 63, 75; Erdoğan Mercil, *Fars Atabegleri Salgurları*, Ankara 1975, s. 51-52, 59; a.mlf., "Gazneliler'de Bir Saray Memuriyeti: Resuldârlık", *TTK Bildiriler* 1976 (1981), II, 703-709; G. R. Bosscha Erdbrink, *The Activities of the Dutch Ambassador in Istanbul*, Jacobus Colyer, *As a Mediator Between the Sublime Porte and Its Enemies 1688-1699*, a.e., III (1983), 1593-1597; Hasan-ı Enverî, *İştilâhât-ı Divânî-yi Devre-yi Gaznevî ve Selcûkî*, Tahrân 2535 şş., s. 247-249; İbrâhim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (Ankara 1977), İstanbul 1984, s. 117, 266-268; B. W. Wratiaslaw, *Anılar* (trc. M. Süreyya Dilmén), İstanbul 1981, s. 49-104; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 260-262; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 60-61, 120-121; Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 74-83; Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı*, İstanbul 1984, tür.yer.; Âbidin Sönmez, *Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Sulh Muâhedeleri*, İstanbul 1984, s. 48-70; a.mlf., *Rasûlullah'ın İslâm'a Dâvet Mektupları*, İstanbul 1984, s. 67-69, 79-170; R. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay — Enver Özcan), Ankara 1986, I, 79-80; a.mlf., *XVI-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1991, s. 135-139; Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara

1987, tür.yer.; Fatma Müge Göçek, *East Encounters West France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford 1987, tür.yer.; M. Y. M. Siddiqui, *Organisation of Government Under the Prophet*, Delhi 1987, s. 230-236; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 103-104; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti* (trc. Azer Yaran), Ankara 1988, s. 149-150; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, Ankara 1988, s. 163-186; Karl Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri* (trc. Selçuk Ünlü), Ankara 1988; Sefir Muhammed et-Tâbiî, *es-Sefarâtü'l-İslâm*, Kahire 1988; Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Prof.Dr. İsmail Ercüment Kuran'a Armağan*, Ankara 1989, s. 199-231; a.mlf., "Ahidnâme", *DİA*, I, 538; Helene Desmet-Gregoire, *Büyülü Divan* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1991, s. 13-20, 185-186; Feryal İrez — Hüsamettin Aksu, *Boğaziçi Sefarethaneleri*, İstanbul 1992; Kemal Girgin, *Hariciye Tarihimiz*, Ankara 1992; Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi* (trc. Abdülkerim Özyaydın), İstanbul 1992, s. 253-275; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), I, 100-101, 119-120, 259-276; II, 201-209; Süleyman er-Rahîlî, *es-Sefarâtü'l-İslâmiyye ile'd-devletü'l-Bizantiniyye*, Riyad 1414; *Muâhedât Mecmuası*, I-V, tür.yer.; S. M. Stern, "An Embassy of the Byzantine Emperor to the Fâtımîd Caliph al-Muizz", *Byzantion*, XX, Bruxelles 1950, s. 239-258; Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *DTCFD*, IX/1-2 (1951), s. 1-17; a.mlf., "Kraliçe Elizabeth'den Üçüncü Sultan Murad'a Gelen Hediye-nin Hikâyesi", a.e., s. 19-41; Semavi Eyice, "Elçi Hanı", *TD*, sy. 24 (1970), s. 93-110; Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygur Sarayına Gelin Giden Çinli Prensesler ve Bunun Arkasındaki Politik Gerçekler", a.e., sy. 28-29 (1975), s. 63; a.mlf., "Uygurların Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İçyüzü", a.e., sy. 31 (1978), s. 38; Barkan, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *TTK Belgeler*, IX/13 (1979), s. 141-142; Hüner Tuncer, "Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratip Efendinin Viyana Mektupları", *TTK Belleten*, XLIII/169 (1979), s. 73-106; M. Cherif Bassiouni, "Protection of Diplomats under Islamic Law", *The American Journal of International Law*, LXXIV, Washington 1980, s. 609-633; Muhtâr el-Vekîl, "Süferâ'ü'n-nebî ve küttâbühü ve resâ'ilüh", *ME*, LVI/4 (1984), s. 551-555; sy. 5, s. 730-735; sy. 6, s. 874-880; sy. 7, s. 1120-1125; Mahmûd Şîr Hattâb, "es-Sefarâtü ve'r-resâ'ilü'n-nebeviyye, Küttâbü'n-nebî ve mevâddühümül-kitâbiyye", *el-Mevrid*, XVI/1, Bağdad 1987, s. 29-50; Susan Skilliter, "An Ambassador's Ta'yin: Edward Barton's Ration on the Eğri Campaign, 1596", *Turcia*, XXV, Paris 1993, s. 153-163; Mehmet İpşirli, "Kavânîn-i Osmanî ve Râbita-i Âsîtâne", *TED*, sy. 14 (1994), s. 31-32; Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İA*, XII/1, s. 180-181; Mecdud Mansuroğlu, "Elçi", a.e., IV, 231; B. Lewis, "Elçi", *Eİ²* (İng.), II, 694; İliber Ortaylı, "Mübâdele", a.e., VII, 275-276; Mahmut Şakiroğlu, "Balyos", *DİA*, V, 43-47; Cengiz Kallek, "Casus", a.e., VII, 163, 164.

MEHMET İPŞİRLİ

ELÇİ HANI

İstanbul'da
yabancı elçilerin ikametine ayrılan,
günümüze ulaşmamış
XV. yüzyıl hanı.

İstanbul Çemberlitaş'ta Atik Ali Paşa Camii ve Külliyesi'nin parçası olarak yapılmıştı. Şehrin eski ana caddesi olan Divanyolu (şimdi Yeniçeriler caddesi) tam önünden geçiyordu. Atik Ali Paşa Külliyesi'nin cami, türbe ve zâviye-imareti Çemberlitaş'ın doğu tarafında, medrese ile han ise caddenin karşı tarafında yan yana inşa edilmişti. Balyos denilen Venedik elçileri başka yerde ikamet ettikleri için İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın buranın Balyos Hanı olduğu yolundaki düşüncesi yanlıştır.

Elçi Hanı, IV. yüzyıl başlarında aynı yerde bulunduğu bilinen Constantinus Forum'unun (Forum Constantini) yeri üzerinde inşa edilmiştir. Ancak bütün Bizans dönemi içinde bu forumun ne gibi değişikliklere uğradığı bilinmemektedir. Burada kalan bazı Batılılar, hanın yerinde bir kilise ve hatta manastır bulunduğunu yazarlar. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi de hanın bir Bizans yapısı olduğunu kaydeder: "Kefere zamanında dahi han imiş, ba'dehû 860 tarihinde tarz-ı İslâm üzere bina olunmuştur, Ykyl (?) Paşa'nın hayratıdır". J. von Hammer, Viyana'daki bir yazmadan *Seyahatnâme*'yi İngilizce'ye çevirirken bu adı İkbâl Paşa şeklinde kaydetmiştir. Ancak Elçi Hanı Evliya Çelebi'nin yazdığı gibi 860 (1456) yılında değil daha sonra yapılmıştır ve kurucusu da Sultan II. Bayezid dönemi vezirlerinden Atik Ali Paşa'dır. Han eski bir Bizans eseri olmayıp hangi yapıya ait olduğu bilinmeyen, belki de forumdan kalan birtakım tonozlu kalıntıların üstünde bütünüyle bir Türk eseri olarak yapılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde, Sultan Bayezid'in tuğrasını taşıyan ve Edirne'den 916 (1510-11) yılında yazılan bir fermanda, "Vezîriâzam Ali Paşa'nın... kendinin camii kurbünde vâki olan mülk evini kervansaray etmek isteyip..." kaydı bulunmaktadır. Arkasından da, "... ve buyurdum ki pâşâ-yi mûmâileyh zikrolunan mülk evini kervansaray edip diler ise sata ve ister ise bağışlaya ve diler ise vakfeyleye, bi'l-cümle ne vechile ister ise mâlikâne mutasarrıf ola" (TSMA, nr. 4659) cümleleri bulunmaktadır. Fermanda ayrıca hânedandan, vezirlerden

hiçbir kişinin bu kararı bozamayacağı da belirtilmiştir. Böylece Elçi Hanı denilen kervansarayın İstanbul, Edirne, Yassıören, Çatalca ve Yanbolu'da (Bulgaristan) pek çok hayrat ve evkafı olan Atik Ali Paşa tarafından 1510-1511 tarihine doğru inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Ali Paşa 907-909 (1501-1503) ve 912-917 (1506-1511) yılları arasında iki defa sadrazam olmuş, 917 yazında Karabıykoğlu Hasan'a karşı yapılan Gökçay çarpışmasında şehid düşmüştür. Atik Ali Paşa Elçi Hanı'nı, 1509 yılı zelzelesinde büyük ölçüde hasar gören konağının yerinde, camiiin karşısında ve medresesinin yanında, hayratına gelir getirecek bir kervansaray olarak yaptırmayı düşünmüş olabilir. Hanın yapım izni 916 Muharreminde çıktığına göre Ali Paşa şehid düştüğünde inşaat bitmese bile hayli ilerlemiş olmalıydı. Bu handa 1553-1555 yıllarında kalan Hans Dernschwam, hanın kurucusunun İranlılar'a karşı bir çarpışmada öldüğünü yazmak suretiyle bu bilgiyi destekler. Karabıykoğlu Hasan bir Şîî olduğu için Alman seyyahı onu İranlı olarak kabul etmiştir.

XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul'a gelen birçok yabancı elçi bu hanı gördüğü gibi bir kısmı da burada ikamet etmiştir. Albili Pierre Gylli (Gyllius), 1544-1547 yılları arasında İstanbul'da bulunduğu anda yabancıların kaldığını yazar. Hans Dernschwam, bir elçilik heyetiyle birlikte 1553-1555 yıllarında Anadolu'ya yaptığı seyahat sırasında geldiği İstanbul'da burada oturduğu için hayli ayrıntılı bilgi verir. Ona göre hanın bulunduğu yerde elli yıl öncesine kadar güzel bir kilise varmış; ancak Ali Paşa onun yerinde temelden itibaren bu binayı hayratına vakıf olarak inşa ettirmiştir. Dernschwam, 1539 yılı Aralık ayında Valpovo'da yenilen Katzian kuvvetlerinden 6000'den fazla esirin burada barındırıldığını bildirir. Bu esirler hanın duvarlarına işaretler, sâlibler ve harfler çizmişlerdir. Aynı seyyahın, hanın ahırında görüp kopya ettiği kitâbe ise önemli bir tarih belgesidir. Kitâbenin metni şu şekilde çevrilebilir: "... 1515 yılında bunu yazdılar. Kral Laslo'nun beş elçisini burada beklettiler. Bilâyi Barlabaş iki yıl burada kaldı... Hükümdar Kedeyi Se'kel Tamaş bunu yazdı, Hükümdar Selim Bey buraya (onu) yüz at ile koydurdu". Bilâyi Barlabaş (Bilâyli Barnabas), Macar Kralı Ulasko tarafından elçi olarak II. Bayezid'e gönderilmiş, fakat İstanbul'a vardığında Osmanlı Devleti'nin başında Yavuz Sultan Selim'i bul-